

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Katja Frumen
Diskurzivna konstrukcija ženske v reviji Naša žena
Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Katja Frumen

Mentorica: red. prof. dr. Breda Luthar

Somentorica: asist. dr. Andreja Vezovnik

Diskurzivna konstrukcija ženske v reviji Naša žena

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

Zahvala

Iskreno se zahvaljujem mentorici dr. Bredi Luthar in somentorici dr. Andreji Vezovnik za vso pomoč in ideje, koristne nasvete, izjemno hitro odzivnost in prijateljsko sodelovanje.

Prav posebna zahvala pa gre moji čudoviti družini, ki mi je omogočila študij, tudi v težkih trenutkih, in me vedno brezpogojno podpirala. Mami, ati, Grega, hvala za vse. Seveda sta tukaj vključeni tudi moji zlati babici, ki sta s ponosom spremljali mojo akademsko pot.

Rok, tebi se iz srca zahvaljujem za vso potrpežljivost, vse spodbudne besede ter smeh in solze, ki si jih delil z mano. Vse poti s tabo so lažje in lepše.

To nalogo pa posvečam prav posebnemu človeku, ki je z vso svojo ljubeznijo na tisoč in en način zaznamoval in obogatil moje življenje, in katerega neizmerno pogrešam... Deda, to je za tebe!

Diskurzivna konstrukcija ženske v reviji Naša žena

V preteklem stoletju sta slovenski družbi vladala dva povsem različna režima. Po drugi svetovni vojni je bil to socializem, v devetdesetih pa je Slovenija prešla v obdobje tranzicije, in s tem v obdobje kapitalizma. V pričujočem diplomskem delu želimo ugotoviti kako sta ti dve obdobji vplivali na diskurzivno konstrukcijo ženske v revijah, in kako (če sploh) so se te konstrukcije med seboj razlikovale. Ker gre za časovno dokaj ločeni obdobji, je za našo analizo najbolj primerna najstarejša slovenska ženska revija, Naša žena, ki izhaja že od leta 1941. Z analizo njenih novinarskih prispevkov želimo ugotoviti, ali naša zastavljena teza, da so bile ženske predstavljene v skladu s tedanjimi vrednotami in ideali, drži ali ne. Najprej bomo razložili teoretične pojme (kot npr. diskurz, ideologija, hegemonija, ženske revije), ki so ključni za našo nalogo, nato pa bomo s pomočjo kritične analize diskurza opravili analizo novinarskih prispevkov iz leta 1945 in 1991. V empiričnemu delu bomo tudi podrobneje obravnavali družbeno prakso, ki je vladala v izbranem analiziranem obdobju. Le s poznavanjem družbene prakse lahko namreč ugotavljamo ali je bil diskurz Naše žene v skladu s tedanjim režimom oziroma, ali je Naša žena s svojim diskurzom ohranjala tedanjo družbeno prakso, ali pa ji nasprotovala. V sklepnem delu bomo nato povzeli naše ugotovitve, do katerih smo prišli z rezultati analize in razumevanjem družbene prakse ter pokazali, da različni režimi proizvajajo različne diskurzivne konstrukcije žensk.

KLJUČNE BESEDE: kritična analiza diskurza, diskurz, lik ženske, Naša žena, družbena situacija.

Discursive construction of women in the magazine Naša žena

In the past century, the Slovenian society was dominated by two entirely different regimes. After the Second World War that has been socialism, and in the nineties Slovenia entered the transition period, and with it came capitalism. In this work we want to determine how these two periods affected the discursive construction of women in magazines, and how (if at all), these structures differ from each other. Since we deal with quite separate time periods, the most suitable for our analysis seems the oldest Slovenian women's magazine, Naša žena, which is evident from 1941. With the analysis of its journalistic articles we want to prove our thesis, if women have been presented in accordance with the values and ideals of that certain period, it is true or not. First we explain the theoretical concepts (such as discourse, ideology, hegemony, women's magazines), which are key to this work, and then with the help of the critical discourse analysis we will do the analysis of the journalistic articles of 1945 and 1991. In the empirical work we will also, in greater detail, explain the social practice which dominated in the selected analysing period. Because, only by understanding the social practice we can see, whether the discourse of Naša žena was in accordance with the analysing regime, and if it maintained the social practice or opposed it. In the conclusion, we then summarize our findings, which we got through the results of the analysis and understanding of the social practice, and show that the different regimes in fact produce different discursive constructions of women.

KEY WORDS: critical discourse analysis, discourse, portraial of women, magazine Naša žena, social situation.

KAZALO

1 UVOD	6
2 OPREDELITEV OSNOVNIH TEORETSKIH KONCEPTOV	9
2.1 REPREZENTACIJA IN KONSTRUKTIVISTIČNI PRISTOP	9
2.2 KONSTRUKTIVISTIČNI PRISTOP K TEORIJI REPREZENTACIJ	10
2.2.1 <i>FOUCAULT IN DIKSURZIVNI PRISTOP</i>	11
3 DISKURZ	14
4 DISKURZ V DRUŽBENI PRAKSI	16
4.1 IDEOLOGIJA	17
4.2 HEGEMONIJA	19
5 PRINCIPI KRITIČNE ANALIZE DISKURZA (KAD)	21
6 KAD PO FAIRCLOUGHU	24
7 ŽENSKI TISK IN KONSTRUKCIJA ŽENSKE	29
7.1 PODOBA ŽENSKE V TISKANEM MEDIJU	31
8 NAŠA ŽENA	32
9 KRITIČNA ANALIZA DISKURZA REVIJE NAŠA ŽENA	34
9.1 NASTAVKI ZA ANALIZO.....	34
10 NOVINARSKI PRISPEVKI NAŠE ŽENE LETA 1945	36
10.1 KREPITEV NOVE DRŽAVE.....	36
10.2 DRUŽBENA PRAKSA LETA 1945	44
11 NOVINARSKI PRISPEVKI NAŠE ŽENE LETA 1991	47
11.1 OBDOBJE TRANZICIJE – ZADOVOLJSTVO POSAMEZNIKA	47
11.2 DRUŽBENA PRAKSA LETA 1991	59
12 PRIMERJAVA DISKURZA NAŠE ŽENE IZ LETA 1945 IN 1991	61
13 SKLEP	64
LITERATURA	67

1 UVOD

Ženske revije so nastale kot normativna komunikacija, ki je paternalizirala bralke in jim predpisovala primeren način življenja in vedenja. Današnji ženski časopisi so ohranili to normativno funkcijo – imajo namreč eno najpomembnejših vlog v konstrukciji ženskosti v sodobni zahodni družbi (Luthar 1999, 433). Zaradi tega vpliva, ki ga imajo ženske revije na svoje bralke, nam bo v pričujočem diplomskem delu izbrana ženska revija služila kot kulturni in zgodovinski vir, s katerimi želimo ugotoviti kakšne so bile te konstrukcije ženskosti v slovenskem prostoru. Pri tem se bomo osredotočili na konstrukcije, ki jih je proizvajala s pomočjo teksta. Kot pravi Legan je obravnavanje jezikovnih oblik in mehanizmov v ženskem tisku posebej relevantno za razumevanje tekstualne in vizualne vsebine vseh ženskih medijev. Tako so tudi ženske revije eden izmed družbenih mehanizmov, kjer se skozi značilno in izoblikovano jezikovno (re)prezentacijo, aktivno izvršuje tudi družbeni nadzor nad konstruiranjem spolne identitete (Legan 2004, 124-125).

Kakšne so bile te identitete v preteklosti pa želimo ugotoviti v tem diplomskem delu. Zanima nas namreč kakšna je bila diskurzivna konstrukcija ženske, in sicer v dveh povojnih obdobjih preteklega stoletja ter kako je na to vplivala sama družbena praksa (če sploh). Gre za nekakšno primerjavo, kako je bila ženska na Slovenskem konstruirana v revijalnem tisku, takoj po drugi svetovni vojni in po osamosvojitvi Slovenije. Za analizo teh dveh časovno dokaj ločenih obdobjih pa je najbolj primerna ena najstarejših slovenskih ženskih revij, Naša žena. Mesečnik Naša žena neprekinjeno izhaja že vse od leta 1941, tako da je idealna za ugotavljanje morebitnih diskurzivnih sprememb v novinarskih prispevkih.

Diplomsko delo je zasnovano okoli osrednje teze, da so ženske bile predstavljene v skladu z vrednotami in ideali družbene prakse, ki je vladala v določenem analiziranem obdobju. Znotraj tega pa nas zanima, kakšna je bila ta diskurzivna konstrukcija ženske v izbranem obdobju? Kakšne so razlike v diskurzu Naše žene v primerjavi obeh obdobji? Ali drži, če predpostavljamo, da je diskurz revije po drugi svetovni vojni videl ženske predvsem v sodelovanju obnove povojne države, s poudarkom na skrbi za delo in družino, med tem ko se je po osamosvojitvi diskurz osredotočil na žensko, ki je tako izobrazena, kot tudi mati?

Metodološko je to delo razdeljeno na analizo obstoječe literature in teoretskih konceptov ter na metodo s katero bomo zastavljeno tezo potrdili oziroma zavrgli, tj. kritična analiza diskurza. Vzorci raziskave bodo novinarski prispevki Naše žene, in sicer od maja do decembra 1945 ter od septembra do decembra 1991. Pri tem gre za primerljivo število izvodov, saj so izdaje leta 1945 bile tudi po dve številki združeni v en izvod. Delali bomo kvalitativno analizo, zato je število člankov dovolj pregledno.

Tematsko pa lahko diplomsko delo razdelimo na tri dele. V prvem delu se bomo lotili samih teoretskih konceptov, ki nam bodo v pomoč pri razumevanju zastavljene problematike. Na kratko bomo predstavili pojem reprezentacije in prevladujoči pristop k njeni obravnavi, tj. konstruktivistični pristop. Znotraj tega obstaja več pristopov, ki obravnavajo diskurz, sama bom predstavila Foucaultovega, saj se je na nekatera njegova teoretska izhodišča naslanjal tudi Norman Fairclough pri svoji kritični analizi diskurza. Nato bom podrobneje predstavila osrednji pojem tega dela, in sicer diskurz. Diskurz je obravnavalo veliko avtorjev, tako da obstaja tudi več načinov njegovega interpretiranja, sama bom predstavila diskurz, kot ga razlaga Fairclough, saj bomo tudi po njegovi metodi kasneje opravili analizo. Tako bomo v nadaljevanju obravnavali tudi ideologijo in hegemonijo, ki igrata pomembno vlogo v razumevanju Faircloughove družbene prakse. Nato pa bomo predstavili principe kritične analize diskurza. Znotraj tega poglavja bomo predstavili KAD kot šolo in navedli nekaj njenih temeljnih izhodišč. Znotraj šole KAD obstajajo različni pristopi, v naslednjem poglavju bomo podrobneje predstavili diskurzivno praktični pristop Fairclougha, saj je njegova kritična analiza diskurza metodološka podlaga naše analize.

Ker nas v diplomskem delu zanima diskurzivna konstrukcija žensk v Naši ženi, bo v drugem delu predstavljen ženski tisk in podoba ženske v njem. Tukaj bomo obravnavali predvsem reprezentacijo ženske in njeno (ne)skladje z realnim stanjem, kjer je sam odnos žensk do teh reprezentacij ambivalenten. Obravnavali pa bomo tudi nove podobe žensk, ki v slovenskem prostoru povzročajo ideološke spopade, kjer še neizkoreninjeni vplivi socializma naletijo na globalno potrošništvo kapitalizma. Nato pa bomo še predstavili revijo Naša žena, njen vsebinski koncept in segment bralk na katerega se obrača.

V zadnjem delu pa sledi analiza, kjer bomo po omenjenih obdobjih analizirali novinarske prispevke. Kot bomo videli pri analizah diskurza ni nekega univerzalnega pristopa kako bi naj potekala analiza, pač pa je to odvisno od našega raziskovalnega vprašanja in ciljev, ki smo si jih zastavili. Tako bomo v tej nalogi s pomočjo principov kritične analize diskurza sproti analizirali novinarske prispevke, znotraj vsakega obdobja pa bomo tudi predstavili tedanjo družbeno prakso, ki bo služila za pojasnjevanje določenih rezultatov analize. Nato pa bomo s primerjavo obeh obdobji in iz njih sledečih rezultatov, omogočili lažji vpogled na morebitne spremembe diskurza Naše žene.

V sklepnem poglavju pa sledi povzetek celotne tematike diplomskega dela, kjer bomo na podlagi naših rezultatov iz analize ovrednotili ugotovitve in potrdili ali ovrgli zastavljeno tezo.

Pri tem seveda moramo upoštevati, da sama verzija ženskosti zgodovinsko in kulturno variira, obenem pa se razlikuje od revije do revije (Luthar 1999, 433). Tako naše ugotovitve ne moremo posplošiti, saj se moramo zavedati, da je bralka, ki jo predpostavlja diskurz Naše žene težko primerljiva z bralko kakšne druge revije, ki cilja na drugačen segment bralk.

2 OPREDELITEV OSNOVNIH TEORETSKIH KONCEPTOV

Pomembno je, da razumemo vpliv medijev in način kako, s katerimi mehanizmi, vplivajo na naše mišljenje. Mediji namreč zelo pogosto oblikujejo predstave o našem življenju in realnosti. Za lažje razumevanje rezultatov tekstualne analize bom tako najprej predstavila nekaj teoretskih pojmov in pristopov, ki imajo pomembno vlogo v moji analizi.

2.1 REPREZENTACIJA IN KONSTRUKTIVISTIČNI PRISTOP

Eden ključnih pojmov pri medijskih študijah je reprezentacija. Z njo se je podrobneje ukvarjal Stuart Hall, ki pravi da je reprezentacija ključni del procesa, v katerem člani iste kulture proizvajajo pomen in si jih izmenjujejo. Vključuje uporabo jezika, znakov in podob, ki štejejo za stvari ali jih predstavljajo. Je proizvajanje pomena konceptov, ki obstajajo v našem duhu, s pomočjo jezika. Razume jo kot vezni člen med koncepti in jezikom, ki nam pomaga, da se nanašamo ali na »resnični« svet ali pa na izmišljene svetove fiktivnih predmetov, ljudi in dogodkov (Hall 2004, 35-37).

Hall pravi, da obstajata dva sistema reprezentacije, ki sta med seboj povezana. To sta t.i. *mentalne reprezentacije in jezik*.

Mentalne reprezentacije predstavljajo sistem, preko katerega dogodke, ljudi in stvari – izmišljene ali resnične – povezujemo z našimi miselnimi koncepti. Te koncepte organiziramo, klasificiramo, združujemo in ustvarjamo kompleksne odnose z njimi. Naše razumevanje sveta oziroma pomen, pa je odvisen od odnosa med stvarmi v svetu in konceptualnim sistemom. Posamezniki smo zmožni komunicirati znotraj kulture, ker imamo približno enake konceptualne zemljevide (Hall 1997, 17-18).

Vendar poleg konceptualnih zemljevidov potrebujemo tudi jezik, ki je vključen v proces ustvarjanja pomena. Jezik je sestavljen iz znakov (beseda, zvok, podoba), ki imajo določen pomen. Znaki so organizirani v jezik, ki nam omogoča pretvarjanje miselnih konceptov v besede, zvoke in podobe. Temelj proizvajanja pomena v jeziku so torej stvari tam zunaj, koncepti in znaki. Znak se sam po sebi nanaša na nekaj fizičnega. Za vsakim znakom pa je mentalni koncept, ki se pojavi pri posamezniku. Kašen pa je ta mentalni koncept pa je odvisno od kulture, ki ji pripadamo. Torej pripadniki iste kulture tudi jezikovne znake interpretirajo na enak način. Tako relacije med stvarmi v svetu,

koncepti in znaki ležijo v osrčju produkcije pomenov, v jeziku. Proces, ki povezuje vse te tri elemente pa imenujemo reprezentacija (Hall 1997, 19).

2.2 KONSTRUKTIVISTIČNI PRISTOP K TEORIJI REPREZENTACIJ

K reprezentaciji obstajajo trije glavni teoretski pristopi, ki pojasnjujejo kako deluje reprezentacija pomena prek jezika. Imenujejo se *reflektivni (mimetičen) pristop*, *intencionalni* in *konstruktivistični pristop*. Pri svoji analizi se bom naslanjala predvsem na slednjega, zato bom ostala dva koncepta le na kratko povzela, med tem ko bom večjo pozornost namenila konstruktivističnemu pristopu.

Pri reflektivnem pristopu naj bi bil pomen vsebovan v samem predmetu, osebi, ideji ali dogodku iz resničnega sveta, medtem ko naj bi jezik deloval zgolj kot ogledalo, ki odseva pravi pomen, kakršen že obstaja v svetu.

Pri intencionalnem pristopu pa je govorec oziroma avtor tisti, ki s pomočjo jezika svetu nalaga svoj enkratni pomen. Besede pomenijo to, kar njihov avtor hoče, da pomenijo (Hall 2004, 45).

V izhodišču ***konstruktivističnega pristopa***, kot kritike reflektivnega in intencionalnega razumevanja jezika, pa je, da je pomen stvari konstruiran z uporabo reprezentacijskih sistemov. Pravi, da niti stvari same na sebi niti posamezni uporabniki jezika ne morejo sami utrditi pomena v jeziku. Stvari ne pomenijo, pač pa mi sami konstruiramo pomen z uporabo reprezentacijskih sistemov (konceptov in znakov). Pri tem ne smemo zamenjevati materialnega sveta, v katerem obstajajo stvari in ljudje, s simbolnimi praksami in procesi, skozi katere delujejo reprezentacija, pomen in jezik. Konstruktivisti sicer ne zanikajo obstoja materialnega sveta, trdijo pa, da pomena ne izraža svet, pač pa jezikovni ali kateri koli drug sistem, ki ga uporabljamo za reprezentacijo svojih konceptov (Hall 2004, 45-46). Poenostavljeno, gre za prikaz samega koncepta diskurza, kjer ni bistvenega pomena ali stvari obstajajo, ampak od kod jim pride pomen. Ker so tako pomeni razumljeni kot družbeno skonstruirani in ne apriorni, vnaprej določeni, torej niso fiksni in kot taki se lahko v času in prostoru spreminjajo. Za konstruktiviste so naša subjektiviteta in naše identitete konstruirane na podlagi reprezentacij, ki so nam na voljo (npr. reprezentacija materinstva). Tako je naše védenje o svetu in njegovo razumevanje zgodovinsko in kulturno pogojena konstrukcija oziroma nič ne obstaja kot »objektivna resnica« (Phillips in Jørgensen 2002, 5).

Vse to pa ne pomeni nič drugega kot to, da moramo medije nasploh razumeti kot reprezentacijo in posledično kot vir družbene konstrukcije pomena realnosti in formiranja subjektivitet ter nikakor ne kot odslikavo realnosti ali prenosa informacij. S tem pa, kot rečeno, konstruktivisti ne zanikajo obstoja materialnega sveta, temveč poudarjajo, da ta »dobi pomen skozi diskurz« (Phillips in Jørgensen 2002, 12).

Med samimi konstruktivističnimi pristopi pa obstaja več različnih pristopov, ki obravnavajo diskurz, sama bom podrobneje predstavila diskurzivni pristop francoskega filozofa in zgodovinarja Michela Foucaulta, saj se je na nekatera njegova teoretska izhodišča oprl tudi Norman Fairclough pri razvoju svoje kritične analize diskurza. Omenila pa bi še en pomemben konstruktivistični pristop k diskurzu, in sicer *semiotični*¹ pristop, na katerega je izjemno vplival švicarski jezikoslovec Ferdinand de Saussure skupaj z Rolandom Barthesom². Čeprav torej obstajajo številni različni konstruktivistični pristopi k diskurzu, pa je vsem skupno razumevanje diskurza kot *konstitutivnega* elementa (konstituirata družbeno, objekte in subjekte).

2.2.1 FOUCAULT IN DISKURZIVNI PRISTOP

Hall med samimi konstruktivističnimi teorijami izpostavi prav Foucaultov diskurzivni pristop k obravnavi reprezentacije. Za razliko od semiotike, ki se ukvarja s z vprašanjem *kako* jezik producira pomen, je diskurzivni pristop usmerjen k posledicam in učinkom reprezentacij. Foucaultov prispevek je predvsem v tem, da vprašanje jezika nadomesti z vprašanjem **diskurza** kot sistema reprezentacij, saj Foucault ni preučeval jezika, ampak diskurz. Z njim se je ukvarjal na bolj abstraktni, teoretični ravni in se tako distanciral od strukturalizma, h kateremu spadata Saussure in Barthes. Reprezentacijo, diskurz in t.i. 'resnico' je tudi postavil v zgodovinski kontekst. Za Foucaulta je diskurz nadzorovana

¹ Ferdinand de Saussure je s svojim strukturalističnim modelom jezika močno vplival na semiotični pristop k vprašanju reprezentacije. Ta se ne osredotoča zgolj na jezik kot tak, pač pa na vse kulturne prakse, ki jih lahko analiziramo v okviru Saussurjevega lingvističnega koncepta. Semnologijo v svojem delu *Predavanja iz splošnega jezikoslovja* (1997, 27) definira kot znanost, ki proučuje življenje znakov v naraščajočem družbenem življenju. Jezik obravnava kot zaprt sistem znakov, znak pa nadalje deli na koncepta *označevalec-označenec*. Označevalec je sama pojava znaka (slušna podoba), označenec pa mentalna predstava o znaku. Odnos med njima pa je arbitraren (pomen besede je posledica družbenega dogovora) (Saussure 1997, 81). Nadalje Saussure loči med *langue* - nespremenljivimi sistemi jezika in *parole* - govornimi dejanji (glej Saussure 1997; Phillips in Jørgensen 2002, 10).

² Barthesov semiotični pristop temelji na ti. dihotomičnih oblikah, pri čemer elemente semnologije razdeli v štiri velike rubrike, z binarnimi klasifikacijami: 1. jezik in govor, 2. označenec in označevalec, 3. sistem in sintagma, 4. denotacija in konotacija (Barthes 1990, 139-140).

skupina izjav z notranjimi pravili, ki so lastna temu diskurzu. Podobno kot bomo videli tudi kasneje pri KAD, razume diskurz kot temeljno kategorijo, s katero je mogoče interpretirati družbene procese in prakse (Vezovnik 2009, 131). Nasploh pa v Foucaultovem bogatem opusu velikokrat naletimo na zelo kompleksne opredelitve relacij diskurz/védnost/oblast/subjekt. Ker bomo v empiričnem delu uporabili kritično analizo diskurza po Faircloughu, bomo tako poskusili ostati nekako na površini Foucaultove teorije, izpostavili bomo le za nas relevantne koncepte, katerih se je posluževal tudi Fairclough.

Foucaultov pristop k diskurzu lahko razdelimo na dva osnovna koncepta, in sicer na *arheologijo* in *genealogijo*. Med njima je sicer težko potegniti ostro črto, saj kot pravi Foucault se koncepta »ne razlikujeta po predmetu ali področju, ampak po mestu napada, perspektivi in razumevanju« (Foucault 1991, 22).

Tako je bistvo njegovega pristopa raziskovanje struktur znotraj diskurza, kar imenuje arheologija. V *Arheologiji vednosti* (2001) preučuje teoretske probleme zgodovinske analize. Arheologijo sam definira kot termin, ki »označuje splošno témo deskripcije, ki že izrečeno preizprašuje na ravni njegovega obstoja: na ravni izjavljalne funkcije, ki se izvaja v njem, diskurzivne formacije³, ki ji pripada, splošnega sistema arhiva, iz katerega izhaja. Arheologija opisuje diskurze kot specifične prakse v elementu arhiva« (Foucault 2001, 144). Bistvo arheologije je, da skuša opisati področje **védnosti**. Védnost nastaja v diskurzu in ga hkrati določa, ali kot pravi Foucault: »Védnost je tisto, o čemer lahko govorimo v neki diskurzivni praksi, področje, ki ga konstituirajo različni objekti, je tudi prostor, v katerem lahko subjekt zavzame stališče, da bi govoril o objektih, s katerimi se ubada v svojem diskurzu, védnost pa je tudi polje koordinacije in podreditve izjav, kjer se pojmi pojavljajo, se definirajo, se aplicirajo in se transformirajo« (Foucault 2001, 195).

Kot osnovno enoto védnosti izpostavi **izjavo**. Izjava je kot vsak dogodek edinstvena, a vendar odprta za ponavljanje, vezana pa ni zgolj na okoliščine, ki jo izzovejo, ter na

³ V *Arheologiji vednosti* Foucault govori o diskurzivnih formacijah v primeru, ko bi lahko med določenim številom izjav opisali podobni sistem disperzije in v primeru, ko bi med objekti, tipi izjavljanja, pojmi in tematskimi izbirami definirali regularnost (red, korelacije, pozicije in funkcioniranje, transformacije). Takrat temu konvencionalno reče, da imamo opraviti z *diskurzivno formacijo*. Tako se namreč želi izogniti besedam, ki so neustrezne za označitev neke sorodne disperzije. Sem pa šteje besede, kot so: znanost, ideologija, teorija ali področje objektivnosti (Foucault 2001, 42-43).

konsekvence, ki jih potegne za seboj, temveč obenem na izjave, ki ji predhodijo in ji sledijo (Foucault 2001, 32). Tako je potrebno vsa diskurzivna dejstva analizirati vzporedno z drugimi, saj so med seboj v kompleksnih razmerjih oziroma kot povzema Foucault: »ne more obstajati izjava, ki ne bi na nek način reaktualizirala druge« (Foucault v Fairclough 1992, 46-47). S tem pa zagotavlja temelj sistematičnemu raziskovanju razmerji znotraj in med teksti ter vrstami diskurza. Prav na to teoretsko izhodišče se naslanja Fairclough, ko govori o **intertekstualnosti**⁴ (razmerji med teksti), pri čemer pa opozarja na razliko s konceptom **interdiskurzivnosti** (razmerji med diskurzivnimi formacijami oziroma vrstami diskurza). Interdiskurzivnost namreč obravnava razmerja med drugimi diskurzivnimi formacijami, ki po Foucaultu določajo pravila za tvorbo določene diskurzivne formacije (Fairclough 1992, 47).

Smisel arheologije tako ni interpretirati, pač pa sistematično opisati nek diskurz, pri čemer Foucaulta ne zanima avtor oziroma avtorstvo. Diskurz je namreč tisti, ki proizvaja védnost, in ne **subjekt**, ta obstaja le znotraj diskurza v katerem se konstituira (položaj ali mesto subjekta se poraja v določenem diskurzu, subjekt torej ni univerzalen nosilec védnosti).

Pojasnjevanje konstitucije subjekta pa je naloga **genealogije**. Kot pravi Foucault je treba dospeti do analize, ki lahko razloži konstitucijo subjekta znotraj zgodovinskega okvira. In prav to imenuje genealogija, tj. taka oblika zgodovine, ki lahko razloži konstitucijo védnosti, diskurzov, področji objektov itn., ne da bi se ji bilo treba sklicevati na subjekt, ki je bodisi transcendentalen v razmerju do polja dogodkov ali pa se v svoji prazni istosti vleče skozi zgodovino (Foucault 1991, 63).

Mehanizem, ki skupaj z diskurzom konstituira subjekte pa je **oblast**. Foucault oblast poveže z védnostjo, kjer oblast proizvaja védnost, ta pa nazaj konstituira in legitimira oblastna razmerja, odnose moči.

Tako lahko sklenemo, da je védnost oblika oblasti. Hall pa pravi, da z oblastjo povezana védnost dobi avtoriteto *resnice*, ima pa tudi moč, da samo sebe razglasi za resnično.

⁴ Koncept intertekstualnosti je zahodnemu občinstvu približala Kristeva, ko je predstavila dela o žanrih in dialogih Bakhtina (Fairclough 1992, 47). Julia Kristeva pravi, da intertekstualnost oziroma medbesedilnost označuje ta prenos enega (ali več) sistema/sistemov znakov v drugega (Vezovnik 2008b, 93).

Pravi, da ima »vsakršna védnost realne učinke, ko jo enkrat uporabimo v resničnem svetu, in vsaj v tem smislu 'postane resnična'⁵« (Hall 2004, 69).

Z možnostjo ustvarjanja védnosti je Foucault torej povezal oblast in nazadnje še možnosti oblikovanja subjekta. Tako dobimo njegovo nerazdružljivo triado *védnost - oblast - subjekt*.

Kot rečeno se pri svoji kritični analizi diskurza Fairclough naslanja na nekatera teoretska izhodišča Foucaulta.

V njegovem arheološkem delu Fairclough izpostavi dve teoretični izhodišči, za kateri pravi, da sta pomembni pri empiričnemu raziskovanju diskurza, in sicer:

- konstitutivno naravo diskurza; diskurz konstruira družbo, vključno z objekti védenja in družbenimi subjekti,
- interdiskurzivnost in intertekstualnost (oba koncepta bomo podrobneje obravnavali v poglavju o KAD po Faircloughu); vsaka diskurzivna praksa je pogojena v razmerju z drugimi diskurzi in je povezana z njimi na kompleksen način (Fairclough 1992, 55).

Prav tako tudi iz genealogije Fairclough izpostavi tri bistvene točke za KAD:

- diskurzivno naravo moči,
- političnost diskurza; kjer se boji premoči izvajajo tako v diskurzu, kot tudi preko njega,
- diskurzivno naravo družbenih sprememb; sprememba diskurzivne prakse je pomemben element za spreminjanje družbe (Fairclough 1992, 55-56).

3 DISKURZ

Kot trdi Foucault zunaj diskurza ne more obstajati nič smiselnega, saj je pomen konstruiran znotraj diskurza. S tem pa opozarja Hall, da Foucault v resnici ne zanika, da imajo stvari lahko svoj realni, materialni obstoj v svetu (kot smo že videli pri konstruktivističnemu pristopu), ampak trdi le, da je mogoče njihov pomen videti le prek diskurza (Hall 2004, 65). Diskurz lahko razumemo kot omejeno celoto védenja in

⁵ Foucault resnico postavlja v sam družbeno-zgodovinski kontekst, saj opozarja na spremembo pojmovanja resnice skozi različna obdobja. Trdi namreč, da diskurz v vsakem obdobju proizvaja slike védenja, objekte, subjekte ter prakse védenja, ki se radikalno razlikujejo med obdobji, pri čemer pa ni nujno, da med temi obdobji obstaja neka kontinuiteta (Foucault 2008, 11).

načinov njegove rabe, poseben, prepoznan način pojmovanja pojavov, njihovega osmišljanja prek besed, podob in odnosov med njimi. Kot navaja Kamin v svoji disertaciji so lahko hkrati vključevalni in izključevalni, saj odločajo, kaj se sme reči ali razmišljati in storiti glede določene pojavnosti ter kako se to sme ali ne sme reči, razmišljati ali storiti. Diskurzi torej organizirajo načine, na katere mislimo nek fenomen, in načine, na katere se z njimi ukvarjamo (Kamin 2004, 88).

Diskurz pa je hkrati tudi neločljivo povezan z interesi močnih posameznikov in družbenih skupin oziroma z odnosi moči in sociokulturnimi, družbenoekonomskimi razmerami. Tako so kot živ organizem, predmet sprememb elementov in procesov v diskurzu in med diskurzi, torej kot je že pravil Foucault, če danes prevladuje en diskurz, skozi čas lahko prevlada drugi (Kamin 2004, 89).

Foucault, kot tudi Fairclough, meni da diskurz definirajo ti. zunajdiskurzivne silnice, kot na primer institucije, politični dogodki, ekonomske prakse in procesi (Vezovnik 2008b, 83). Pri Foucaultu tako zunajdiskurzivni dejavniki vzdržujejo in obdajajo diskurzivne. Posledično gre razumeti, da zunajdiskurzivni dejavniki vplivajo na oblikovanje diskurzov. Vendar Foucaultu ne uspe narediti jasne delitve fenomenov na diskurzivne in zunajdiskurzivne, saj je to zanj vprašanje identitete določene diskurzivne formacije. Hkrati pa tistega kar izpade iz določene diskurzivne formacije ne razume kot zunajdiskurzivnega – s tem pa se mu očita, da ni določil natančnega odnosa med 'zunanji dogodki' in diskurzom (Vezovnik 2009a, 27;33).

Norman Fairclough, utemeljitelj kritične analize diskurza (katera bo služila kot metoda v empiričnem delu), pa diskurz opredeli kot družbeno prakso, ki se pojavlja v besedilih, govoru ali drugih semioloških sistemih oziroma drugih diskurzivnih dogodkih (Fairclough 1995, 54). To pa še ne pomeni, da se na en dogodek nanaša tudi samo en diskurz. Objekt konstruira namreč več diskurzov, vsak na svoj način. Kot pravi Vezovnik, diskurzi ne nastajajo in ne izginejo v kontekstualnem vakuumu, temveč se oblikujejo v odnosu do *družbenih praks*⁶ ali drugih diskurzov, saj je navadno konstituiranje nekega diskurza vezano na vse ostale prej obstoječe diskurze ali tiste, ki se sočasno pojavljajo v istem diskurzivnem polju (Vezovnik 2008a, 124). Tako tudi Fairclough, skupaj z Wodakovo, ugotavlja, da je diskurz oblika družbene prakse, in da

⁶ Z družbeno prakso se bomo srečali pri poglavju KAD po Faircloughu, kjer bo sledila podrobnejša obravnavo tega pojma.

opis diskurza kot družbene prakse implicira dialektični odnos med določenim diskurzivnim dogodkom ter razmerami, institucijo in družbeno strukturo. Ti dejavniki tako vplivajo na družbeni dogodek in ta vpliva nanje. Zato je diskurz tako družbeno konstitutiven kot tudi družbeno pogojen. Konstitutiven je v dveh smislih: kot pomoč pri vzdrževanju in reprodukciji statusa quo v družbi ter kot njegova transformacija (Phillips in Jørgensen 2002, 61-62).

Tako so različni aspekti sveta lahko reprezentirani na različne načine, tako da smo v glavnem v položaju, kjer moramo upoštevati povezavo različnih diskurzov (Fairclough 2003, 125). Vsak diskurz postavi v ospredje nov aspekt, podaja nova vprašanja, ki naj bi bila predmet razprave. Diskurzi nam konstruirajo fenomene našega sveta in različni diskurzi to počno na različne načine, tako da vsak zase trdi, da prikazuje pravo resnico.

Obstajajo torej različni diskurzi in tako obstajajo tudi različne perspektive na obravnavanje sveta okrog nas. To pa je ponovno odvisno od pogleda, ki ga ljudje imajo na svet, kar je posledično odvisno od položaja, ki ga v svetu zasedajo, njihove socialne in osebne identitete (Fairclough 2003, 124). Tako vidimo, da je povsem normalno, da so se določeni diskurzi spreminjali (in se še spreminjajo), saj se ljudje v različnih obdobjih srečujejo z različnimi socialnimi okolji in različno dominantno kulturo, ki ima lahko povsem drugačne ideale in norme, kot prejšnja. Vendar diskurzi ne reprezentirajo sveta samo takšnega kot je (oziroma kot mislimo, da je), pač pa so tudi neke vrste projekcija, imaginacija, sveta kot bi lahko bil, in ki se razlikuje od dejanskega sveta (Fairclough 2003, 124).

Pred natančnejšo opredelitvijo kritične analize diskurza si še oglejmo kakšen je odnos med koncepti moči, zgodovine in ideologije.

4 DISKURZ V DRUŽBENI PRAKSI

V poglavju o KAD po Faircloughu bomo podrobneje obravnavali njegove tri dimenzije diskurza, kjer je tretja dimenzija družbena praksa. Znotraj te Fairclough obravnava diskurz v razmerju z ideologijo in hegemonijo, s čim si zagotovi bogato ogrodje znotraj katerega lahko raziskuje diskurz kot obliko družbene prakse (Fairclough 1992, 86). Pri

tem se nanaša, kljub določenim zadržkom, na dela Althusserja⁷ in Gramscija. Tako bomo na tem mestu povzeli Fairclouhovo razumevanje navezave diskurz, ideologija in hegemonija.

4.1 IDEOLOGIJA

Kot smo videli se Fairclough poslužuje nekaterih Foucaultovih teoretičnih izhodišč za svojo KAD, vendar se pri obravnavi koncepta ideologije oddaljša. Foucault je zaradi svojega relativizma 'odporen' na obravnavanje ideologije, med tem ko Fairclough obravnava svojo KAD kot obliko ideološke kritike (Fairclough 1992, 60).

Čeprav opozarja na pomanjkljivosti v Althusserjevi teoriji ideologije, se tako Fairclough v svojem teoretskem izhodišču debate o razmerju med diskurzom in ideologijo naslanja na nekatere ideje francoskega marksista, kjer izpostavi tri pomembne trditve o ideologiji, in sicer:

- ideologija ima materialni obstoj v institucionalnih praksah, s čim omogoči raziskovanje diskurzivne prakse kot materialne oblike ideologije,
- ideologija interpelira subjekte, s čim izpostavi enega pomembnejših učinkov ideologije (katerega lingvisti ignorirajo), to je konstitucija subjektov, ter
- ideološki aparati države (npr. institucije izobraževanja, mediji) so oboje, tako vložek v razredni boj, kot tudi odmik od njega, kar nakazuje na težavnost v obravnavanju diskurza z osredotočanjem na ideološko usmerjeno diskurzivno analizo (Fairclough 1992, 87).

Kot pravi Fairclough, pa sam razume ideologije kot konstrukcije pomenov (s tem se nanaša tako na »fizično« besedo, kot tudi na družbena razmerja in družbene identitete), ki so zgrajene v različne dimenzije oblik/pomenov diskurzivne prakse, in ki pripomorejo k nastajanju, reprodukciji in/ali spreminjanju razmerij dominacije (Fairclough 1992, 87).

Pri tem diskurzi delujejo ideološko, ko tipi praks in diskurzov delujejo v smeri nevtralizacije, da bi vzdrževali neenake odnose moči (Fairclough v Vezovnik 2007, 192). Ideologija se namreč izvaja v diskurzu, ki ima največjo moč takrat, ko skozi njega

⁷ Althusser za ideologijo pravi, da ima tako strukturo in da deluje tako, da je nezgodovinska realnost, se pravi, vsezgodovinska, namreč da sta ta struktura in to delovanje v isti nespremenljivi obliki navzoča v tistem, čemur pravimo celotna zgodovina (Althusser 2000, 86).

ljudje postanejo del njega oziroma vanj privolijo. S tem ga torej reproducirajo in utrjujejo, hkrati pa utrjujejo tudi obstoječe odnose v družbi (Fairclough v Kamin 2004, 92). Konstitucija subjekta, ki tako prepozna, da je naslovitev veljala prav njemu, je torej uspešna, ko je uspešno praktično prenašanje interpelacije, tj., ko naslavljanje ne zgreši svojega naslovnika (Legan 2004, 30).

Kot rečeno so torej znotraj diskurza prvine ideologije med seboj povezane in vzpostavljajo odnose moči. Fairclough tako trdi, da diskurz kot nosilec ideologije določa mesto udeležencev v smislu vsebine (kaj je tema), odnosa (kako so definirani odnosi in interakcije vpletenih) in identitete (kakšen je subjektivni položaj vpletenih v interakciji). Ti odnosi moči so določeni znotraj diskurza in so vidni v bojih za nadzor nad diskurzom kot 'mehanizmom za podporo moči'. Moč diskurza se kaže kot sposobnost, da si ob pomoči teh ideoloških prvin pridobi privolitev npr. gledalca, bralca itd. Ko diskurz doseže tako dominanco, da ideološke prvine niso več vidne, dobi status '*zdravega razuma*' (Fairclough 1989, 34; 46). Tako pa se ideološka pozicija ubesedenega le še krepi. Če namreč velika večina ljudi v neki skupnosti ali instituciji v določeni družbeni situaciji ustvarja diskurz, ki se ji zdi v skladu z 'zdravim razumom', samoumeven, potem s tem ohranja razporeditev družbene moči v tej skupnosti (kot bomo videli je podobno razmišljal tudi Gramsci). Bistvena lastnost ideološkega diskurza je tako naturalizacija oziroma vzpostavljanje kulturno konstruiranih in družbeno-zgodovinskih pojavov kot naravnih z namenom vzdrževanja in legitimiranja. Tako je tudi v našem primeru, kjer bralka ženske revije preko vizualnih in tekstovnih vsebin, ki vsebujejo vrsto izdelanih diskurzivnih mehanizmov za širjenje potrošniške ideologije, privzame potrošniško vedenje in se vsakodnevno udeležuje npr. kapitalistične – potrošniške prakse (Legan 2004, 34).

Ideologija v diskurzu namreč ne počne nič drugega, kot da sprejemljive pomene in pogoje znotraj neke kulture konstruira kot naravne. Tako postanejo brezčasni, univerzalni, utemeljeni v naravi. Ideologijo v tem kontekstu torej resda lahko razumemo kot zdravorazumsko interpretacijo sveta. V tem kontekstu tudi Luthar obravnava žurnalizem, ko pravi, da »popularni žurnalizem ni političen zgolj zato, ker daje prednost določenim stališčem pred drugimi in določenim področjem realnosti pred drugimi, ampak zato, ker vzpostavlja določene kulturne konstalacije kot naravne« (Luthar 1998, 139). Torej je delovanje ideologije prav tako močno povezano s področjem

reprezentacij, moč se tako pridobi z nadzorovanjem pomenov, ki postanejo normalizirani.

4.2 HEGEMONIJA

Antonio Gramsci h KDA prispeva predvsem z rekonceptualizacijo klasičnega marksističnega oziroma Leninovega koncepta *hegemonije*⁸ (Simon v Vezovnik 2008b, 90). Pri Gramsciju izraz končno dobi drugačno osrednjo vlogo, ki presega taktično in strateško rabo; hegemonija postane prav ključni koncept za razumevanje enotnosti konkretne družbene formacije (Laclau in Mouffe 1985, 11). Gramscijev koncept pa se pogosto napačno navaja kot nadomestek za koncept ideologije. Za postmarksiste je namreč hegemonija osrednji teoretski koncept. Predpostavlja necelost in odprtost družbenega in je zato mogoča le na področju, kjer vladajo artikulacijske prakse. Prav odprtost družbenega je pogoj za vsako hegemonistično prakso, zato se hegemonistična formacija ne more opirati na specifično logiko ene same družbene sile (Vezovnik 2008b, 91).

Kot rečeno, se Gramscijevega koncepta hegemonije poslužuje tudi Fairclough pri svoji KAD, odločilno pa vpliva tudi na diskurzivno in politično teorijo Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe⁹.

Fairclough v svojem *Discourse and social change* (1992) pravi, da Gramscijev koncept hegemonije zagotavlja način za teoretično obravnavo sprememb v razvoju razmerji moči, kar dopušča določen fokus na diskurzivne spremembe. Sam hegemonijo obravnava tako kot vodstvo, kot tudi dominacijo nad ekonomskimi, političnimi, kulturnimi in ideološkimi področji družbe. A kljub temu, da je hegemonija neke vrste nadvlada nad družbo, jo Fairclough obravnava kot 'nestabilni ekvilibrij' (Fairclough 1992, 92). Hegemonija je tako konstanten boj za nadvlado na najbolj nestabilnih točkah med razredi in skupinami, z namenom ustvarjanja zvez in razmerij

⁸ Hegemonija v grščini pomeni »vladanje« ali »gospostvo« (Debeljak 2002, 97).

⁹ Po njunem je hegemonija tip političnega razmerja, njeni učinki vzniknejo zmeraj iz presežka pomena, ki je posledica premestitve, in ki se konstituira po enakem načelu kot diskurz, in sicer na podlagi regularnosti v razpršitvi (Laclau in Mouffe 1985, 119). Čeprav se njuno razumevanje diskurza razlikuje od Faircloughovega, pa je vendarle v obeh pristopih obravnavan kot posledica hegemonističnega boja, s katerim se diskurz ohranja oziroma spreminja. Prav tako Fairclough izpostavi njuno razpravo o hegemoniji in artikulacijskih praksah, za katero pravi, da predstavlja precedens za njegovo uporabo teh konceptov v povezavi z diskurzom, vendar z pomanjkljivostjo katero sam smatra kot bistveno pri analizi diskurza, to je analiza dejanskih tekstov (Fairclough 1992, 93).

dominance/podreditve, ki nato zavzamejo ekonomsko, politično ali ideološko obliko. Sam hegemonični boj pa se odvija kar v javnosti, v civilnih institucijah (npr. izobraževalne institucije, trgovske zveze, družina). Znotraj tega ogrođa se ideologija razume v skladu z Allthuserjevim pristopom, kot na primer osredotočanje na implicitno in nezavedno materializacijo ideologij v praksi.

Takšna obravnava hegemoničnega boja v zvezi z artikulacijo in reartikulacijo elementov pa je v skladu z Faircloughovim obravnavanjem diskurza. Dialektični pogled na razmerja med diskurzivnimi strukturami in dogodki, obravnavanje diskurzivnih struktur kot redov diskurza predstavljenih kot bolj ali manj nestabilnih oblik elementov in pogled na besedila osredotočen na intertekstualnost ter interdiskurzivnost (Fairclough 1992, 93).

Hegemonija in diskurz sta torej vzajemno pogojena. Diskurz je posledica hegemonistične artikulacije, ki pa jo omogoča stalna napetost med diskurzom in poljem diskurzivnosti (presežkom pomena), ki onemogoča utrditev zadnjega pomena. To je pogoj hegemonistične artikulacije oziroma kot pravita Phillips in Jørgensen: »hegemonistična artikulacija je proces, ki poteka na antagonističnem terenu, diskurz pa je rezultat – nova utrditev pomena« (Phillips in Jørgensen 2002, 48).

Gramscijev koncept hegemonije pa izhaja iz podobne teze malo prej obravnavanega 'zdravega razuma' Fairclougha, saj pravi, da kulturno vodstvo določenih slojev ni doseženo s silo ali prisilo, ampak je v bistvu zagotovljeno s strinjanjem podrejenih. S tem pa, ko Gramsci poudarja na nujnost nenehno trajajočega procesa produkcije soglasja za zagotovitev dominacije, tako predpostavlja, da polje kulture v resnici ni nikoli ideološko povsem homogen prostor, temveč prostor, poln različnih silnic, ideoloških konstruktov, bojev, zavezništev in podobno, pri čemer dopušča možnost t.i. proti-hegemonskim silam, ki si prizadevajo za obstanek nove ideologije (Stankovič 2002, 24-25). Diskurzi tako poskušajo postati prevladujoči ali hegemonični z omejevanjem drugih, alternativnih diskurzov. Sami sebe imajo za popolno in končno resnico (Erjavec in Poler Kovačič 2007, 23).

V družbi torej obstajajo diskurzi, ki so v določenem družbeno-zgodovinskem kontekstu prevladujoči (hegemoni), ena njihovih poglavitnih teženj pa je oblikovanje 'zdravega razuma'.

Ker pa je diskurz tudi neke vrste politična intervencija, je tudi analiza diskurza v osnovi politična oziroma je še ena nepopolna artikulacija elementov, namenjena ohranjanju ali spreminjanju prevladujočih diskurzov v družbi (Phillips in Jørgensen 2002, 49).

Koncept hegemonije tako diskurzu zagotovi oboje, matrico in model. Kot matrica nam da možnost za analizo družbene prakse, katere del so diskurzi v zvezi z razmerji moči oziroma kako reproducirajo, restrukturirajo in/ali izpodbijajo obstoječe hegemonije. Ter kot model, kjer nam omogoča analizirati diskurzivno prakso kot tako, kot model hegemoničnega boja, ki reproducira, restrukturira ali izpodbija obstoječe rede diskurza. S tem zagotavlja vsebino konceptu političnega raziskovanja diskurzivne prakse in odkar imajo hegemonije tudi ideološke dimenzije, prav tako še način za ideološko raziskovanje diskurzivnih praks (Fairclough 1992, 95).

Tako vidimo, da kritična komponenta v analizi diskurza v ospredje analize postavlja družbene odnose in odnose moči, ki se odražajo v diskurzu ter analiza njegovega konstituiranja družbe in njegovega konstituiranja skozi družbo.

Prav Fairclough v terminu diskurza in svoji KAD tako poveže oboje in s tem združi dve raziskovalni težnji: ugotoviti kako so spremembe jezika in uporabe jezika povezane s širšimi družbenimi in kulturnimi spremembami ter razviti temu primerno kritiko družbe (Kamin 2004, 92).

5 PRINCIPI KRITIČNE ANALIZE DISKURZA (KAD)

Metoda, ki jo bom torej uporabila za analizo tekstov se imenuje kritična analiza diskurza (KAD). Z njo bom na podlagi rezultatov kasneje potrdila oziroma ovrgla svojo tezo. KAD pa ni zgolj metoda, saj ima v osnovi tri pomene. S KAD najprej označujemo način pristopa k analizi teksta, hkrati pa je to tudi uveljavljen naziv za pristop Fairclougha, ki deluje v KAD (Vezovnik 2009b, 132). O KAD pa lahko govorimo tudi kot o šoli, ki se je formalno vzpostavila leta 1992 na simpoziju v Amsterdamu, na katerem so sodelovali nekateri utemeljitelji posameznih pristopov KAD, in sicer so to van Dijk, Fairclough, Kress, van Leeuwen in Wodak (Vezovnik 2009b, 130).

Kritična analiza diskurza je danes ena pomembnejših in prodornejših šol znotraj kvalitativnih pristopov k analizi tekstov. Je oblika diskurzivnega analitičnega raziskovanja, ki v prvi vrsti raziskuje, kako se družbena oblast, zlorabe, nadvlada in neenakost uveljavljajo, reproducirajo s pomočjo teksta in govora v družbenem in

političnem kontekstu (Vezovnik 2008b, 79-81). KDA torej jezik obravnava kot družbeno prakso in daje ključen pomen kontekstu, v katerem nastaja določena jezikovna raba, pri čemer jo še zlasti zanima odnos med jezikom in močjo. Tako je treba analizo besedišča umestiti v širši družbeni kontekst, kjer KAD najbolj zanima analiza prikritih, pa tudi transparentnih odnosov med strukturami, ki v jeziku odražajo moč in nadzor. Ena glavnih značilnosti in raziskovalnih prednosti KAD je tudi njena interdisciplinarnost. To pomeni, da želi predmet preučevanja pojasniti z zelo širokim razponom perspektiv, hkrati pa neprestano deluje na podlagi povratnih informacij med analizo in zbiranjem podatkov (Temnik 2009, 14-16). Tako zagovorniki in predstavniki KAD poudarjajo, da njena metodološka in teoretska heterogenost ni njena šibka točka, temveč pozitiven fenomen, ki pripomore k ohranjanju dinamike KAD, saj se ena disciplina, npr. družbena teorija, lahko razvija s pomočjo določenih pogledov druge teorije, npr. jezikoslovja (Vezovnik 2008b, 84).

Z vidika njene raznolikosti avtorji tudi različno definirajo pristope znotraj KAD. Tako se največkrat uporabljata sociokognitivni pristopa Teuna van Dijka in diskurzivno praktični pristop Normana Fairclougha, eden izmed pomembnejših pa je tudi pristop Ruth Wodak. Van Dijk podaja svojo definicijo h KAD in sicer pravi, da je kritična diskurzivna analiza oblika diskurzivnega analitičnega raziskovanja. S takšnimi disidentskimi raziskavami KAD zavzema ekspliciten položaj, ker želi razumeti, izpostaviti in se upirati družbenim neenakostim. Za van Dijka je kontekst mentalni model ter kognitivni vmesnik med družbeno okolico in diskurzom, kjer se je treba osredotočati na to, kateri jezikovni, spoznavni in družbeni dejavniki vplivajo na procese oblikovanja in sprejemanja teksta. Ugotavlja torej, kako kognitivni modeli vplivajo na razumevanje in produkcijo tekstov, pri tem pa koncept kognicije razume kot vezni člen med strukturo diskurza in družbeno strukturo (van Dijk v Vezovnik 2008b, 80-85).

H kritični analizi diskurza torej obstajajo različni pristopi, ki pa imajo večinoma skupna teoretska in metodološka izhodišča. Skupno jim je to, da se ukvarjajo z oblastjo, dominacijo, hegemonijo, neenakostjo in diskurzivnimi procesi njihovega razglašanja, prikrivanja, legitimiranja in reproduciranja (Vezovnik 2008b, 84). Tudi Vezovnik v svoji disertaciji navaja nekaj temeljnih izhodišč Fairclougha in Wodakove, ki bi naj do neke mere veljali za vse pristope h KAD. Navedla bom le nekaj teh izhodišč:

- Raba jezika mora biti empirično analizirana v svojem družbenem kontekstu. To pomeni, da se KAD osredotoča na jezikovne analize teksta, ki nastaja v družbeni interakciji;
- Diskurz deluje ideološko. Diskurzivne prakse pripomorejo k nastanku in reprodukciji neenakih razmerij oblasti med posamezniki (pri tem so ključni tako ideološki procesi, ki delujejo v ozadju, kot tudi sama reprezentacija družbene realnosti). Da bi lahko to preverili, moramo analizirati besedilo, njegovo interpretacijo, recepcijo in družbene učinke;
- Za KAD je ključno kritično raziskovanje. To pomeni, da se eksplicitno postavlja na stran deprivilegiranih družbenih skupin in izpostavlja neenakosti ter se zavzema za družbene spremembe in emancipacijo (na ta način KAD razume tudi van Dijk, kot smo videli prej v njegovi razlagi);
- Za KAD je ključno, da se ukvarja z družbenimi problemi. Predpostavka je tukaj, da gre za jezikovno-diskurzivne družbene probleme. Diskurz je oblika družbenega življenja in KAD je tako tudi razumljena kot družbena znanstvena disciplina, ki se ukvarja s praktičnimi družbenimi vprašanji;
- Diskurz je zgodovinski. To se nanaša na že prej omenjeno ugotovitev, da so diskurzi vselej povezani z drugimi diskurzi. Pri tem gre ponavadi za predhodne diskurze ali soobstoječe diskurze, ki vplivajo na nastanek diskurzov v prihodnosti;
- Diskurzivne analize so interpretativne in eksplanatorne. Pri tem na interpretacije vpliva različno občinstvo in število informacij, ki zadevajo kontekst diskurza. Tukaj gre opozoriti, da heterogenost teksta lahko pripelje do protislovnih interpretacij (Hall v Vezovnik 2009b, 135), in da interpretacije in razlage niso nikdar zaključene in avtoritativne, temveč so dinamične in odprte za nove kontekste in informacije;
- Diskurz je oblika družbene dejavnosti (akcije). Znotraj tega je glavna naloga KAD kot protidiskriminatorne politične znanstvene prakse odkrivanje relacij moči in implicitnega v tekstu. Tako je naloga kritičnih lingvistov ne samo v opisovanju, pač pa tudi v pojasnjevanju, kako je diskurz oblikovan prek relacij moči in ideologij, kako diskurz vpliva na družbene identitete, družbene relacije, sisteme vedenja in vrednostne sisteme (Vezovnik 2009b, 133-134).

Pri zadnjem navedenem izhodišču se Fairclough nasloni na Foucaulta, kjer meni, da je njegovo delo na področju KAD možno uporabiti vsaj v dveh točkah, kot smo že obravnavali v poglavju o Foucaultovem diskurzivnem pristopu:

1. konstitutivna narava diskurza (diskurz konstituira družbeno, vključujoč objekte in družbene subjekte) in
2. intertekstualnost diskurza (vsaka diskurzivna praksa je definirana glede na relacijo z drugimi diskurzi in se z njimi povezuje na različne načine. Med diskurzi in znotraj diskurzov obstajajo povezave) (Fairclough 1992, 55).

Faircloughova operacionalizacija intertekstualnosti služi kot koncept za preverjanje, ali in kako se diskurzi spreminjajo, kadar nastopi antagonistična diskurzivna pozicija in morebitna reartikulacija hegemonije (enako velja za preverjanje nespremenljivosti diskurza), saj s pomočjo jezikovne analize teksta omogoča celotno obravnavo fiksanega diskurza oziroma diskurzivnega reda. Intertekstualnost razume kot »značilnost tekstov, ki pomeni, da so teksti polni odlomkov iz drugih tekstov, ki so lahko eksplicitno razmejeni ali spojeni s prvotnim tekstom. Ta jih lahko asimilira, jim ugovarja, jih ironizira in tako dalje« (Fairclough v Vezovnik 2008b, 93). Fairclougha pa ne zanima zgolj iskanje značilnosti teksta, temveč jim želi pripisati pomen, ki ga je mogoče smiselno interpretirati, zato razširi koncept intertekstualnosti in piše o interdiskurzivnosti. Njegov model namreč omogoča tako analizo intertekstualnih kot tudi interdiskurzivnih elementov tekstov in diskurzov, kar nam omogoča empirično preverjanje in analiziranje konstrukcije, artikulacije in reartikulacije določenega diskurza. Kajti šele jezikovna oz. tekstovna analiza pokaže, ali se diskurzi sploh spreminjajo ali pa ostanejo fiksni in se tako vedno znova reartikulirajo v različnih družbenih okoliščinah (Vezovnik 2008b, 93).

Kot pravi Vezovnik, je eden ključnih pogojev za veljavnost analize prav posredovanje med jezikom in družbenim oz. diskurzivnim kontekstom, s tem pa prav intertekstualna analiza zapolnjuje vrzel med tekstom in kontekstom (Fairclough v Vezovnik 2008b, 93).

6 KAD PO FAIRCLOUGHU

Analiza diskurza kot teksta je analiza oblike in pomena, ki vključuje žanrsko analizo, dialoško analizo, kohezivno analizo med stavki, odnos med stavčnimi členi v

kompleksnih stavkih, slovnico stavčnih členov in besedišče. Oblika in vsebina sta neločljivo povezani in se medsebojno določata (Erjavec v Režek 2005, 14). Fairclough, ki velja za utemeljitelja KAD, bi jo naj razvil kot odgovor na tradicionalno ločitev disciplin med jezikoslovjem, ki se osredotoča na mikroanalizo besedila in interakcije, ter drugimi družboslovnimi vedami, ki analizirajo družbene probleme na makro ravni, kot npr. sociologija, politologija, komunikologija. KAD skuša z empirično jezikovno analizo prispevati k razreševanju družboslovnih vprašanj. Tako KAD obravnava širša družboslovna vprašanja in ugotavlja, kako se družbene spremembe odražajo na mikroravni teksta in interaktivnih dogodkov (Erjavec v Režek 2005, 12).

Za razliko od van Dijk, Fairclough ne zavzame kognitivistične perspektive, pač pa se osredotoča na družbene konflikte po marksistični tradiciji in skuša odkrivati njihove jezikovne manifestacije v diskurzih, pri čemer ga še zlasti zanimajo elementi prevlade, razlik in upora. Pravi, da ima vsaka družbena praksa svoj semiotični element. Proces ustvarjanja, sredstva produkcije, družbeni odnosi, družbene identitete, kulturne vrednote, zavedanja in semiotika so dialektično povezani elementi družbene prakse oziroma KAD predstavlja analizo dialektičnih razmerij med semiotiko in drugimi elementi družbene prakse (Temnik 2009, 19). Fairclough poudarja, da ima konkretni teoretski model in metodološko orodje, ki služi kot orodje za sistematično analizo (medijskih) tekstov, velik pomen. Kot je namreč sam dejal, njegovo KAD opredeljujeta predvsem zavezanost k interdisciplinarnosti in kritičnemu vrednotenju tekstov. Tako je cilj njegovega pristopa analiza diskurza, ki jo je mogoče uporabiti kot eno izmed metod za ugotavljanje družbenih sprememb (Vezovnik 2009b, 143).

Za lažje razumevanje KAD je Fairclough svojo metodo gradil na trinivojskem modelu razumevanja diskurza, ki vključuje dialektični odnos med družbenimi strukturami in človeškim delovanjem, raziskuje napetost med obema stranema uporabe jezika: med družbeno oblikovano in družbeno konstitutivno vlogo jezika (Vezovnik 2008b, 85).

Kritična diskurzivna analiza tako pomeni analizo odnosov med konkretno uporabo jezika in širšimi družbenimi ter kulturnimi strukturami. Po Faircloughovi terminologiji gre za odnos med določenim komunikacijskim dogodkom, kot je časopisni prispevek, in celotno strukturo reda diskurza (Erjavec in Kovačič 2007, 34). KAD se tako zdi najprimernejša za preučevanje besedil, saj kot predmet opazovanja jemlje jezik kot obliko družbenega izkustva, pri čemer skuša razgaliti ideološke podtöne diskurzov. Dekonstruirati nek diskurz oziroma besedilo pomeni brati besedilo s pozornostjo,

osredotočeno na podrobnosti, kot so slučajni pridevniki, metafore in opazke, ki se jih pri uveljavljenih načinih interpretacije navadno prezre.

V analizi pa sta dve dimenziji diskurza pomembni središnji točki, in sicer:

- *diskurzivni dogodek* ; določena uporaba jezika (govorna ali pisna), kot na primer časopisni članek, film, video, intervju ali politični govor, in
- *diskurzivni red*; s tem označuje vse tipe diskurza znotraj družbenih institucij ali družbenega polja (in določa kaj je v nekem kontekstu mogoče reči in česa ne). Tipi diskurza so pri tem sestavljeni iz žanrov¹⁰ in diskurza (Phillips in Jørgensen 2002, 67).

Odnos med diskurzivnim dogodkom in diskurzivnim redom pa je dialektičen, kar pomeni, da diskurzivni red določa diskurzivni dogodek (npr. določena raba jezika), hkrati pa diskurzivni dogodek vpliva na diskurzivni red.

Po Faircloughu bi lahko vsak diskurziven dogodek analizirali na treh dimenzijah, in sicer kot:

- a) zapisano ali govorjeno jezikovno *besedilo*,
- b) *diskurzivno prakso*, ki vključuje produkcijo in interpretacijo ali recepcijo teksta, in
- c) *družbeno prakso*, ki zadeva institucionalne in organizacijske okoliščine oblikovanja diskurzivnega dogodka (Fairclough 1992; Vezovnik 2009b, 144).

Cilj Faircloughovega pristopa je spojitev jezikoslovno usmerjene analize diskurza in družbenopolitične misli, ki je relevantna za diskurz in jezik. Jezik razume kot obliko družbene prakse, ki ji pravi diskurz. Posledica pojmovanja diskurza kot *družbene prakse* je obravnavanje diskurza kot oblike posameznikovega delovanja v svetu. Hkrati pa je jezik tudi oblika *reprezentacije* (Vezovnik 2009b, 144).

Njegov model tako predstavlja spojitev treh različnih teoretskih tradicij: jezikovne analize, interpretivistične ali mikrosociološke tradicije analize, ki družbene prakse pojmuje kot produkte družbenih akterjev, in makrosociološke tradicije analize družbenih praks v odnosu do družbenih struktur. (Vezovnik 2008b, 85-86). Njegov

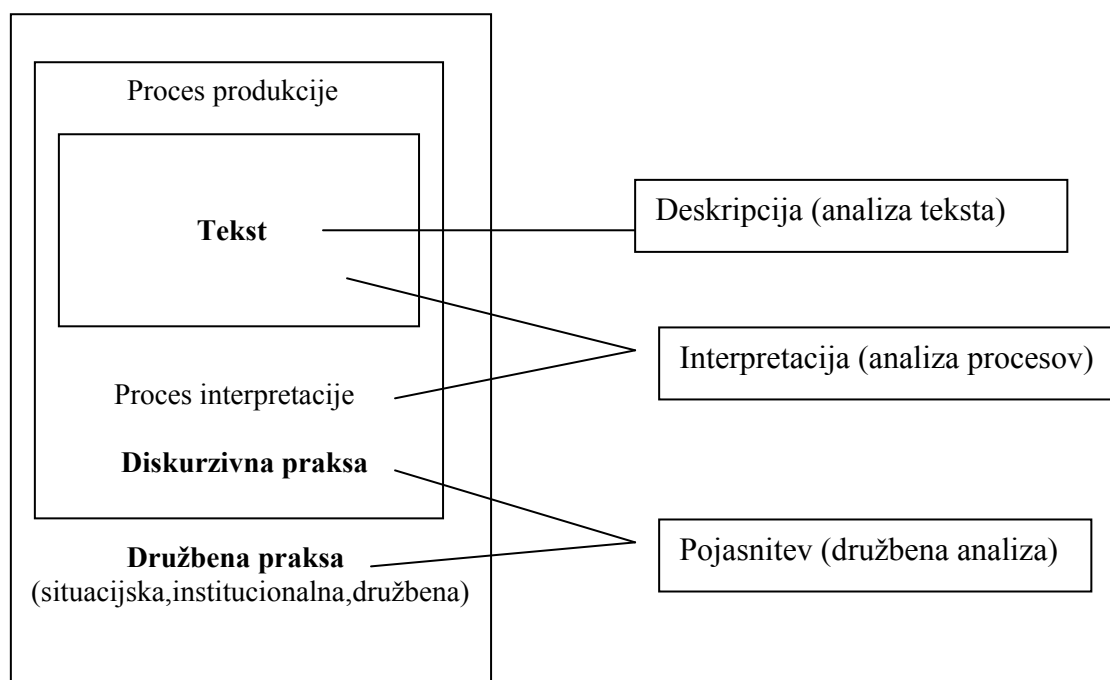
¹⁰ Fairclough obravnava žanr kot določen način uporabe jezika, ki je del neke družbene prakse, npr. v novinarstvu ločimo med intervjujem, poročilom, komentarjem in reportažo (Phillips in Jørgensen 2002, 67).

tridimenzionalni model tako temelji na principu, da tekste nikoli ne moremo razumeti ali analizirati ločeno – vedno jih lahko razumemo le v relaciji z drugimi teksti in povezavi z družbenim kontekstom (Phillips in Jørgensen 2002, 70).

Analiza diskurzivnega dogodka tako vključuje (glej sliko 6.1.):

- analizo diskurzov in žanrov, ki so izraženi v produkciji in uporabi besedila (raven diskurzivne prakse)
- analizo lingvistične strukture (raven besedila) in
- upoštevanje ali diskurzivna praksa reproducira ali spreminja obstoječi diskurzivni red ter kakšne posledice ima to za širšo družbeno prakso (raven družbene prakse) (Phillips in Jørgensen 2002, 69).

Slika 6.1: Dimenzije diskurza in diskurzivna analiza po Faircloughu

Vir: Fairclough v Režek (2005, 16).

V praksi je prva raven, dimenzija »teksta«, deskriptivna in predvideva jezikovno analizo teksta. Tekst obravnavamo prek štirih osnovnih kategorij, in sicer: besedišča, slovnic, kohezije in zgradbe teksta. Pri analizi besedišča ugotavljamo retorične figure in retorične trope, analiza slovnic/skladnje se usmerja na glagolsko prehodnost

(uporaba tvorника/trpnika) in modalnost (uporaba modalnih glagolov, med drugim tudi kot dovoljenje ali zaželenost). S kohezijo analiziramo način povezovanja besed v stavke in način povezanosti stavkov v širše enote tekstov (ponavljanje besed, sinonimi, zaimki, vezniki itd..) ter še zgradba teksta, ki se osredotoča na širše organizacijske lastnosti tekstov (sosledje dogodkov in navedb ter njihovo konotacijo) (Fairclough 1992, 75).

Druga raven, dimenzija »**diskurzivne prakse**«, zahteva interpretacijo odnosa med tekstom in interakcijo. Empirično se posveča analizi diskurzivne prakse, ki obsega procese produkcije, distribucije in (u)porabe teksta. V ospredju sta tukaj prej obravnavana koncepta intertekstualnosti (žanra) in interdiskurzivnosti. Z njima ugotavljamo na katere diskurze se analiziran tekst nanaša (interdiskurzivnost) in kako se ta tekst intertekstualno nanaša na druge tekste (Phillips in Jørgensen 2002, 82).

Intertekstualna analiza je kot most med tekstom in diskurzivno prakso, je analiza tekstov z vidika diskurzivnega procesa (Vezovnik 2009b, 156). Npr. preneseni govor lahko citiramo, reproduciramo- to je manifestna intertekstualnost, posredovani govor pa lahko tudi povzemamo, kar je interdiskurzivnost oz. konstitutivna intertekstualnost (Vezovnik 2009b, 157).

Širše gledano pa govori Fairclough o treh vidikih intertekstualne analize. O analizi *diskurzivne reprezentacije* (ali kako se neki govor ali pisani tekst manifestira v drugih tekstih), o splošnih analizah *diskurzivnih tipov* (oblike žanrov in diskurzov, ki so bolj ali manj stabilne in konvencionalne enote v diskurzivnih redih) in analizi *diskurzov* v tekstih (glede na *teme*, ki jih ta obravnava in *vidik* s katerega so diskurzi v tekstu reprezentirani) (Vezovnik 2009b, 162).

Pri analizi interdiskurzivnosti pa gre za analizo določenega mešanja žanrov, stilov in diskurzov (Vezovnik 2009b, 166). Interdiskurzivnost nastopi, ko so različni diskurzi in žanri skupaj artikulirani v obliki komunikacijskega dogodka (Phillips in Jørgensen 2002, 73).

Tretja raven, »**družbena praksa**«, pa predvideva razlago odnosa med interakcijo in družbenim kontekstom, včasih tudi zgodovinskim kontekstom. Povezana je z izpraševanjem zadev v analizi družbe, na primer institucionalnih in organizacijskih okoliščin diskurzivnih dogodkov, in z vprašanjem kako to vpliva na naravo. Tu Fairclough diskurz pojmuje kot družbeno prakso, zato ga na tej ravni zanima

preučevanje diskurza v odnosu do ideologije, oblike vladavine, moči, hegemonije in oblasti ter tudi spremembe diskurza (Vezovnik 2008b, 86; Kamin 2004, 95).

Fairclough tako pravi, da je vsak diskurzivni dogodek (diskurzivni primer) hkrati del teksta, primer diskurzivne prakse in primer družbene prakse.

Ta model KAD vključuje torej dialektični odnos med družbenimi strukturami in človeškim delovanjem, raziskuje napetost med obema stranema uporabe jezika: med družbeno oblikovano in družbeno konstitutivno vlogo jezika. Moč KAD je tudi v tem, da prebujajo delovanje v odnosu do strukturnih dejavnikov diskurza oziroma, da zbistri in naredi prepoznavne »zamegljene odnose moči med diskurzom in družbo« (Fairclough 1989, 71). V tem smislu ima KAD tudi pomembno emancipatorno in politično funkcijo, še posebno za tiste, ki so skozi diskurze marginalizirani, stigmatizirani in omejevani (Kamin 2004, 96).

V svojem tridimenzionalnem modelu torej Fairclough loči med diskurzivno prakso, tekstom in družbeno prakso v smislu treh ravni analize, ki so med seboj lahko analitično ločene, vendar ne sme nobena bit izpuščena. Ker bomo v tej nalogi analizirali konstrukcijo ženske v prvi slovenski ženski reviji, bomo na tem mestu še na kratko preleteli splošno reprezentacijo ženske v tisku ter predstavili revijo Naša žena, preden se bomo lotili same analize.

7 ŽENSKI TISK IN KONSTRUKCIJA ŽENSKE

V poglavju o diskurzu smo že ugotovili, da diskurzi niso zmeraj realna reprezentacija sveta, pač pa so prav tako lahko predstave sveta kot bi lahko bil, ali pa kot si ga zamišljajmo, da je, čeprav je realno stanje drugačno. To pa je problem, ki ga lahko apliciramo prav na prikazovanje žensk v ženskih revijah, kjer se vedno znova srečujemo s problemom neskladja s podobami v revijah in dejanskim stanjem. Moramo se zavedati, da v trenutku, ko neka podoba zasede mesto v dominantnih reprezentacijah in sproži ponudbo za identifikacijo, ne deluje več samo kot pritisk, ki sili k spreminjanju lastnih praks, ampak prav tako kot nadzor nad 'načini gledanja' in samo-opazovanja. Ko vizualna identiteta postane kraj spektakla, obupa ne proizvajajo samo okoliščine, temveč tudi neskladje podob (Vidmar 2003a, 36).

Kot temeljni problem pri reprezentaciji žensk, je Majda Hrženjak izpostavila to, da je »prava«, »resnična« in »realna« ženska vedno že reprezentacija, da je vedno že kontroverzna konstrukcija, ki se nenehno oblikuje v mediju diskurza, in da je to oblikovanje v glavnem nezavedno. S to tezo pa se preide s 'podobe ženske' k njeni reprezentaciji, kjer je subjektna pozicija ženske konstitutivni učinek reprezentacije, ne pa njena posledica. Ali drugače, nobena reprezentacija ne bi mogla tako vplivati na žensko, če se ta v njej vsaj malo ne prepozna in se skozi njo subjektivizira (Hrženjak 2002, 15).

Pri reprezentaciji žensk v medijih gre za bolj kompleksen odnos, kjer ne gre za samoumevno sprejemanje podob. Ženske niso pasivne žrtve medijskih podob, pač pa se v njih aktivno prepoznavajo, pa čeprav je njihov odnos do medijskih reprezentacij ambivalenten. Po eni strani jih privlačijo, po drugi strani jih čutijo kot grožnjo in podrejanje (Hrženjak 2002, 15).

V Naši ženi je ženska predstavljena kot skrbna mati in gospodinja, ki seveda lahko tudi opravlja poklic, je v njem uspešna, vendar je njena primarna funkcija dom in družina. Dejansko stanje je malo drugačno, saj vemo, da se sicer večina žensk trudi usklajevati ta dva svetova, vendar je sama ideja o popolni materi nekoliko zastarela. Tako lahko diskurz v reviji Naša žena smatramo tudi kot neke vrste projekcijo sveta, kakšen bi naj bil oziroma v tem primeru, kakšna bi naj bila ženska.

Tako se revijalne reprezentacije ženstvenosti ujemajo s predpostavljenim družbenim konsenzom, uredništva namreč ne želijo sprožati konfliktov ali se soočiti z morebitnim neodobranjem pri bralkah. Medijske reprezentacije družbenih identitet tako pogosto ohranjajo stereotipna prepričanja, saj z izključitvijo ostalih reprezentacij le določen sklop družbenih vrednot predstavljajo za sprejemljiv in normalen. Spremembe v družbi so sicer prinesle tudi določene spremembe v ženski tisk, toda ker so v sodobni družbi tradicionalni vzorci vlog še zmeraj prisotni, skušajo ženske napetosti med tradicionalnimi in sodobnimi vlogami reševati s praktično-koristnimi vsebinami iz množičnih medijev. Vsebine, ki jih prinašajo revije, so torej usmerjene predvsem v zasebno sfero, kamor je po tradicionalni razdelitvi vlog glede na spol uvrščena tudi ženska (Bezjak 2005, 8).

7.1 PODOBA ŽENSKE V TISKANEM MEDIJU

Podobe so tiste, ki omogočajo dostop do realnosti, če to seveda razumemo kot polje družbenih delitev, definiranj in umeščanj subjekta. Če torej sodobna kultura v svojem vidnem polju poudarja določene reprezentacije ženske in ženskosti, to ne pomeni, da to počne, ker drugih ni, ali jih je zanemarljivo malo. Izbor je vselej že produkt spopadov za družbeno vidnost. Prav dejstvo, da je reprezentabilnost žensk zamejena bodisi s prisotnostjo bodisi z odsotnostjo, pa determinira družbeno videnje realnih žensk v njihovem vsakdanjem okolju (Vidmar 2003a, 35).

Arhivi ženskih revij hranijo številne in kompleksne podobe žensk. Čeprav se nastanek ženskih revij navezuje na vznik bralke meščanskega srednjega razreda, segajo s svojo vsebino in s svojimi reprezentacijami v družbeno in kulturno raznolična okolja.

Dvajseto stoletje je v zahodnem kulturnem polju reprezentacij proizvedlo dve veliki mitologiji, ki se dotikata podobe ženske. Prva mitologija govori o tem, da je z razcvetom potrošništva prišlo do feminizacije kulture, to je do oblikovanja kolektivnega vidnega polja, v katerem je bilo ženski progresivno odmerjeno vse več prostora. Druga mitologija pa govori o tem, da smo se na koncu tega procesa z vse več posvečanja javne vidnosti žensk znašli v dobi postfeminizma: s tem, ko so ženske konec 70-ih let in v 80-ih letih množično prestopile v organizirano delovno silo in v njej zasedle tudi visoko plačana delovna mesta, so bile namreč izpolnjene vse zahteve feminizma in torej vprašanju družbenega položaja žensk ni potrebno namenjati dodatnega prostora (Vidmar 2003a, 36).

V zadnjem času pa smo lahko priča posebni eksploziji množične ženske kulture na trgu ženskih revij, ki nam nudijo številne sodobne reprezentacije ženske. Novi glamurozni liki žensk iz tujega tiska v kombinaciji s spolno ozaveščeno intelektualno, poklicno karieristično in ekonomsko neodvisno, holistično znegovano in stilsko individualizirano ženskostjo in umeščeni v kulturne tradicije slovenskega prostora, rekontekstualizirajo in ostrijo ideološke spopade tržnih strategij in kulture porabništva poznega kapitalizma (Vidmar 2003b, 93).

Prav to discipliniranje telesa in spolnosti pa je tudi pri Foucaultu osrednji medij, s katerim preko znanstvenih diskurzov deluje sodobna oblast in sicer po vseh ravneh družbenega življenja. Realizira pa se v vsakdanjih osebnih odnosih med ljudmi, vendar

ne samo v javnosti, ekonomiji in politiki, pač pa tudi (in predvsem) v zasebnosti, v družini in spolnosti, med otroki in starši, med možem in ženo ipd. (Hrženjak 2002, 16).

Tako je torej vpogled v tiskano podobo ženske lahko eno od izhodišč, ki lahko služi opazovanju političnih in družbenih sprememb in prihoda globalne kulture v Slovenijo. Ob opazovanju množičnega ženskega lika lahko vidimo, kako se slovenska družba skozi čas spreminja in kako je globalizacija sodelovala v ideološkem ostrenju in množičnokulturnem artikuliranju slovenske družbe po socializmu (Vidmar 2003b, 92).

8 NAŠA ŽENA

Predmet naše raziskave so izbrani prispevki revije Naša žena, zato jo bom na tem mestu na kratko predstavila. Revija Naša žena je prva, in s tem tudi najstarejša, slovenska ženska in družinska revija, ki neprekinjeno izhaja že 69. leto, njena prva številka je namreč izšla že 1. januarja 1941. Svoje bralke naslavlja s sloganom: »Izročilo za prihodnost« oziroma »Prva slovenska ženska in družinska revija«. Njen vsebinski koncept je dokaj pester, želi se prilagajati potrebam in željam svojih bralk, vendar se drži svoje primarne tematike, družina in dom. V reviji predstavljajo različne znane posameznike in zanimive družine, teme s področja zdravstva, kulture, medsebojnih odnosov, vzgoje otrok, nasvete za gospodinjstvo, vrtnarjenje, urejen dom, modo, nego in tudi teme o aktualnih družbenih dogajanjih. Ima pa tudi tipične stalne rubrike, kot so na primer romani v nadaljevanjih oziroma kratke zgodbe, astrološki kotiček in rubrika SOS (Naša žena). Sama revija izhaja enkrat mesečno, ima pa tudi svojo spletno stran, www.nasazena.com, kjer lahko uporabnice (in uporabniki) najdejo informacije o prejšnjih izdajah, kuharske recepte, lahko oddajo svoje komentarje itd.

Vemo, da so ženske revije precej specializirane – vsaka cilja na točno določeni tip ženske in tako jih lahko klasificiramo glede na bralstvo, ki ga nagovarjajo: mati, gospodinja, mladostnica, žena, modna ženska, trač revije itd. (Hrženjak 2002, 18). Ženske revije so tekstualne oblike moči, ki posredujejo vsakdanje prakse, podajajo sodobni diskurz o ženstvenosti. Ta diskurz je del procesa, skozi katerega posamezna bralka razumeva sebe kot žensko. Posameznica ni rojena kot ženska, temveč to postane skozi sociološki proces. Ta je oblikovan od institucij, ki organizirajo in koordinirajo

posameznikove dejavnosti in diskurze, skozi katere pripisujejo pomen določenim aktivnostim (Bezjak 2005, 17).

Naša žena pa se postavlja v novi prostor reprezentacije sodobne ženske s sebi lastno in bogato kulturno zgodovino. V svojem nagovoru (podobno kot njene zahodne »sestre«) bralkam vključuje široke in raznolične socialne portrete; to počne tako v povojnem socialističnem obdobju, ko se z uredniškim diskurzom obrača na bralke kot 'matere in žene', 'aktivistke in politične delavke', kakor v zadnjem desetletju tranzicije, ko jih naslavlja kot 'kmečke gospodinje in pa intelektualke'. Ob žanrsko pogojenem zarisovanju družbeno heterogenega ženskega bralstva, ki se v reviji imaginarno združuje v »razred žensk«, posega Naša žena v devetdesetih podobno kot zahodne publikacije tudi v polje spreminjajočih se družbenih vlog in položajev žensk. V tem posegu se skriva tudi predstava o materi kot vse manj izpostavljeni obliki javne prisotnosti ženske (Vidmar v Hrženjak 2002, 33). Revijo Naša žena tako lahko uvrstimo med revije, ki pokrivajo predvsem segment žene in gospodinje (čeprav so od devetdesetih naprej opazne težnje po naslavljanju žensk tudi kot uspešnih karieristk), s tem pa naslavlja predvsem ženske, ki se poistovetijo s to figuro.

Sami premiki v politiki reprezentacije pa odsevajo družbene spremembe, ki redefinirajo položaj ženske v družbi in družini. To pa velja tako za Našo ženo, kot tudi za ostale slovenske ženske revije.

9 KRITIČNA ANALIZA DISKURZA REVIJE NAŠA ŽENA

9.1 NASTAVKI ZA ANALIZO

S pomočjo kritične analize diskurza novinarskih prispevkov želim ugotoviti na kakšen način je bila ženska v reviji Naša žena predstavljena v dveh povojnih obdobjih 20. stoletja. Odločili smo se za Faircloughov trirazsežnostni model, ker omogoča analizo razmerij med diskurzivno in družbeno spremembo (Vezovnik 2009b, 143). Z ugotovitvami bom kasneje potrdila oziroma zavrgla tezo postavljeno v Uvodu. Diskurzivni dogodek bodo torej časopisni članki, znotraj teh pa bodo različni novinarski žanri, od reportaž, poročil do komentarjev in intervjujev, ki bodo predstavljali določen diskurzivni red.

Ker gre za kvalitativno analizo, je število novinarskih prispevkov omejeno, izpostavljeni so tisti, za katere menim, da so dovolj reprezentativni, in ki najboljše ponazarjajo vlogo ženske v izbranem obdobju. Tako nas bo zanimalo, ali neka diskurzivna praksa in diskurz reproducirata, in s tem ohranjata status quo v sami družbeni praksi, ali pa ga spreminjata.

Pri ugotavljanju tega se bomo osredotočili predvsem na pomen in način nagovarjanja bralk z analizo besed in besednih zvez. Pozornost bomo namenili prispevkom, ki obravnavajo vlogo ženske v družbi, in ker gre v obeh analiziranih obdobjih za povojni čas, bomo tudi podrobneje obravnavali članke z vojno tematiko in vlogo ženske v njej. Pri tem bomo ugotavljali prisotnost uporabe *diskurza, ki predpisuje in odreja*. Tovrstni diskurz namreč zmanjša zapletenost obravnavane teme na preproste nasvete, na polje prepovedanega in polje dovoljenega ter med njima postavi jasne meje (Erjavec 2006, 46). Znotraj tega se bomo osredotočili na velele naklone, modalne glagole in govorna dejanja.

Predmet analize so torej novinarski prispevki revije Naša žena, vzorci bodo članki iz leta 45' in iz leta 91'. Tako bomo iz leta 1945 podrobneje obravnavali osem novinarskih prispevkov, isto število pa tudi iz leta 1991.

Kot pomoč pri analiziranju pa bomo uporabili še prilogo Naše žene iz leta 2001, ki je izšla pod naslovom Prehojena pot. Gre za jubilejno izdajo ob 60. obletnici izhajanja Naše žene, kjer prav ustvarjalci revije analizirajo podobo in vsebino revije skozi leta.

V obeh primerih, ki smo jih izbrali za analizo, gre za povojno obdobje in nastanek nove države oziroma državne ureditve. V prvem primeru bomo analizirali članke po 9. 5. 1945, datumu ki velja za uradni konec druge svetovne vojne, v drugem primeru pa po 25. 6. 1991, ko je bil sprejet ustavni zakon o samostojnosti Slovenije. Izbrali smo prav ti povojni obdobji, saj predstavljata mejnik v slovenski politični zgodovini, leta 1945 se je Slovenija namreč prvič konstituirala kot politična enota, leta 1991 pa je postala samostojna država. V sklopu teh sprememb pa hkrati pričakujem oziroma predvidevam premik v konstrukciji ženske, tako v vsakdanjiku kot tudi v revijalnem reprezentiranju njene vloge.

Pri sami diskurzivni analizi in pri večini kvalitativnih raziskav pa ni tako pomemben določen vrstni red metod, pač pa je izbira orodji odvisna od raziskovalnega vprašanja in področja raziskave (Phillips in Jørgensen 2002, 76). Naloga kritične analize diskurza je kot pravi Fairclough ti. *pojasnjevalna kritika*, ki ima izhodiščno točko v družbenem problemu, ki ga raziskava želi rešiti. Ta problem je lahko bodisi identificiran s posameznikom ali skupino znotraj določene družbe, lahko pa je izpostavljen od raziskovalca, ki želi prikazati resnično stanje v družbi.

Glavni namen analize pa je prikazati povezavo med diskurzivno prakso in širšim družbenim in kulturnim razvojem ter strukturo. Pri tem predpostavljamo, da je diskurzivna praksa odsev družbenih in kulturnih sprememb, prav tako pa ima tudi aktivno vlogo pri le-teh (Phillips in Jørgensen 2002, 77-78).

Pri analizi nam bo v pomoč Faircloughovo razlikovanje treh vidikov KAD:

- opis, ki se ukvarja s formalnimi značilnostmi teksta,
- interpretacijo, ki se ukvarja z odnosom med tekstom in interakcijo, ter
- razlago, ki se ukvarja z odnosom med interakcijo in družbenim kontekstom (Fairclough v Vezovnik 2009b, 144).

10 NOVINARSKI PRISPEVKI NAŠE ŽENE LETA 1945

10.1 KREPITEV NOVE DRŽAVE

Narodi in narodnosti Jugoslavije so v plebiscitarnih povojnih volitvah leta 1945 izglasovali odpravo monarhije in graditev socialistične družbene ureditve v federativni republiki (Tomšič 1983, 16). Gradi se torej socialistična družba, ki temelji na ideologiji komunizma. Osnovna vrednota, tako politična kot tudi družbena, v socializmu je bila enakost.

Tako so tudi v duhu socializma¹¹ in njegovega priznavanja enakopravnosti spolov leta 1946 ženske dobile volilno pravico.

Do prihoda socializma je veljalo prepričanje, da je ženska tista, ki je zadolžena za dom in družino, in da je njen položaj (političen in družben) podrejen moškemu. Socializem pa se je s svojo ideologijo prizadeval za enakopravnost. V tem poglavju analize želimo ugotoviti, ali se je diskurz člankov v Naši ženi skladal s to miselnostjo in družbeno prakso, in ali je bila ženska zares prikazana v skladu z novimi pravicami ter kakšen položaj ji je pripisovala Naša žena. S kritično diskurzivno analizo bomo tako ugotavljali ali je tudi Naša žena podpirala komunistično partijo in njeno ideologijo, kar bi se kazalo v njeni vsebini in oblikovanju podobe ženske, torej ali je Naša žena in njen diskurz odseval tedanjo družbeno prakso, ali pa je morda s svojo diskurzivno prakso prispevala k spreminjanju družbene prakse.

V teh letih se je revija imenovala Naša žena – glasilo Antifašistične fronte žena Slovenije¹². Že sam naziv revije nam nakazuje prevladujočo tematiko tega obdobja, prispevki v reviji so bili prežeti skoraj izključno s političnimi temami.

¹¹ Socializem je politično gibanje in temelj komunizmu, ki se je razvil kot odgovor na socialne probleme, ki sta jih povzročila kapitalizem in industrializacija ter tako postal tudi politični program in družbenoekonomska ureditev. Kot njegove temeljne vrednote lahko izpostavimo: enakost, delo, solidarnost, skupnost, poštenost, patriotizem, pogum, disciplina. Za namen te naloge pa je predvsem pomemben vpliv socializma na položaj ženske. Tako so v socializmu številna vprašanja, ki so neposredno vplivala na položaj žensk in družine, predvsem razvoj šolstva, zdravstva, otroškega varstva, socialnega skrbstva, zaposlovanja, stanovanjske in komunalne izgradnje, pokojninskega in invalidskega zavarovanja ipd., postala področje državne oziroma družbene odgovornosti. Razvoj socialistične družbe, boj za neodvisnost države, opiranje na lastne moči – vse to je s svojo objektivno logiko terjalo in ustvarjalo pogoje tudi za neposredno vključevanje žensk kot ekonomskega in političnega dejavnika v razvoj. Odločilnega pomena za ta razvoj je bilo, da je vodstvo države brez pridržkov računalo z udeležbo žensk (Tomšič 1983, 16-17).

¹² Ustanovljena že med vojno, je Antifašistična fronta žena (AFŽ), h kateri je spadal tudi slovenska veja organizacije, imela po drugi svetovni vojni pomembno politično in izobraževalno funkcijo.

Leto 1945

V prvem izvodu Naše žene po 9. maju 1945 se naslov uvodnega članka glasi tako: »Maršal Tito ženam Jugoslavije«. In nadaljuje v podnaslovu: »Okrepiti moramo našo narodno oblast, utrditi bratstvo in enakost naših narodov ter obnoviti in zgraditi našo državo« (Naša žena 1945/4-5, 43-46). Tukaj gre za povzetek govora, ki ga je imel Josip Broz- Tito na prvem shodu protifašističnih žena Jugoslavije v Beogradu. Čeprav ne gre za nagovarjanje bralk direktno s strani revije, temveč za povzemanje govora, pa nam samo dejstvo, da gre za prvi članek po uradnem koncu vojne nakazuje na njegovo pomembnost. Da se njegova vsebina nanaša na žensko/e kaže ekspliciten naslov, v nadaljevanju pa imamo množinsko obliko v 1. os. modalnega glagola *morati*, ki nagovarja prav vse bralke, vključno z govorcem. Njegov poziv k okrepitvi narodne oblasti, utrjevanja bratstva in obnove države pa je tipičen za takratno družbeno prakso. Gre za povojno obdobje in spremembo političnega in družbene režima.

V tem smislu je tudi prevladujoča tematika govora politična. »Ve ste prve, ki po zmagi nad skupnim sovražnikom prirejate svoj shod, veličastni shod jugoslovanskih žena, protifašističnih žena, junaških jugoslovanskih žena, ki so pokazale v tej nadčloveški borbi brezprimerne vzglede junaštva in vztrajnosti prav tako, kakor naši borci na bojnem polju« (Naša žena 1945/4-5, 43). Tukaj uporablja številne pridevnike za nagovarjanje žensk, prežete s politično konotacijo in junaštvom, nenazadnje njihova dejanja primerja z dejanji vojakov. V nadaljevanju pa se osredotoči na naloge, ki čakajo ženske v tej novi vladi.

Rajši bi vam več govoril o vašem bodočem delu in zato ne bom vašega dela v preteklosti omenjal in vaših zaslug v borbi, ki so ogromne in katere vam priznavajo ne samo vsi narodi naše države, ampak tudi vse svobodoljubno človeštvo. /.../ Naše najvažnejše naloge so okrepitev naše narodne oblasti, vzgoja otrok, našega mladega naraščaja, naših bodočih rodov, okrepitev bratstva in enotnosti ter zgraditev naše države. /.../ Naloga vas, jugoslovanskih žena, mater in sester, mater sedanjih in bodočih rodov je, da posvetite vse svoje sile ohranitvi te naše pridobitve. Borite se proti vsakemu, ki seje sovraštvo proti kateremu koli našem narodu. To je dolžnost vseh Hrvatice, Srbkinje, Slovenke, Makedonke,

Ženske je vzgajala v socialističnem duhu in spodbujala njihovo narodno zavest ter jim pomagala pri izobraževanju, usposabljanju za delo in nepismenosti. (Andrejašič 2000, 94).

Črnogork in drugih, to je vaša naloga. Velika je tudi vaša naloga glede vzgoje naših otrok, naše mladine. /.../ Do dokončne rešitve tega vprašanja, kako se bodo otroci vzgajali, ali bo verouk v šoli obvezen predmet ali ne, to bo rešeno kasneje, toda do tedaj imajo matere in sestre nalogo, da naše otroke že od mladega vzgajajo v novem duhu, v duhu ljubezni do naše domovine, do naše Jugoslavije, v ljubezni do te velike pridobitve bratstva in enotnosti, v ljubezni do nove oblasti itd. /.../ Zahtevamo, da to vcepimo našim otrokom, vse ostalo bo rešeno. /.../ Delo za obnovo naše države je velika stvar za vsakega od nas. Ve žene morate mnogo storiti. Želim videti uspehe vašega dela (Naša žena 1945/4-5, 43-45).

V govoru so številni modalnimi glagoli kot npr. *morati*, *zahtevati*, *storiti*, ki jasno nakazujejo, da se od žensk ne le pričakuje, ampak zahteva sodelovanje v novi obliki vladavine, katere glavna značilnost je kolektivizem. Celoten govor se ujema s socialistično ideologijo, kjer se venomer poudarja ljubezen do domovine in skupnega dobrega. Tako se ne govori kaj bi ženske *lahko* storile za državo, ampak se kar govori o njihovih *nalogah*. Čeprav je ženska v socializmu enakopravna, ima volilno pravico in možnost političnega sodelovanja, pa se v obravnavanem članku pokaže, da se dejansko od žensk pričakuje predvsem udejstvovanje na socialnem področju, saj se kot najpomembnejšo nalogo večkrat izpostavi prav vzgoja otrok. Torej ženska v njeni tradicionalni vlogi, vlogi matere.

V isti številki sta izšla dva članka s podobnima naslovoma oziroma tematiko, in sicer izpostavljata glavne naloge žensk pri obnovi države. »*Socialno skrbstvo kot najvažnejša naloga AFŽ pri obnovi dežele*« (Naša žena 1945/4-5, 94-98) ter »*Naloge žene v obnovi in izgradnji domovine*« (Naša žena 1945/4-5, 99-101). Gre za članka, ki povzemata navodila referata Vide Tomšič in Mitre- Mitrović Djilas na prvem kongresu AFŽ Jugoslavije.

Pomembnost sodelovanja ženske v povojni obnovi države in njena vloga v družbi se kaže v nadaljevanju prvega članka:

Zavedamo se, da je predvsem od našega udarniškega dela brez počitka in vrtoglavice odvisno, če bo naša pridobljena zmaga podlaga za dokončno srečo naših narodov. /.../ Naši napor so in morajo biti povezani z napori, dati osnovnim delovnim množicam čimprej take gospodarske prilike, ki jim bodo

dokazale tudi v njihovem vsakodnevnem življenju, da nismo zaman krvaveli za novo Jugoslavijo./.../ Ni ga več dela, za katero bi se reklo, da ga žene ne smejo ali ne morejo vršiti. Vendar pa lahko rečemo, da je mnogo nalog, ki jih bomo vršile predvsem žene. To je namreč skrb za rešitev prav teh nešteti vprašanj, ki spadajo v delokrog socialne politike. /.../ Žena nove Jugoslavije, zrasla iz naše borbe, je žena, ki ni pozabila, da je mati in sestra in ki se svojega materinstva zaveda v toliki meri, da je za obrambo pravic svojih otrok pripravljena zgrabiti za puško, boriti se in žrtvovati tudi svoje življenje. /.../ Resnične enakopravnosti žene ni in ne more biti brez dejanske skrbi za mater in otroka, brez take zaščite, ki bo upoštevala materinstvo žene in ji omogočila z vrsto materinskih in dečjih domov, z državno skrbjo za otroka, da bo vršila svojo materinsko funkcijo tako, kot žena to že od nekdaj želi. Ženska enakopravnost ostaja fraza, ..., dokler ne bodo ženi omogočili, da enakopravno vrši svoje delo v družbi, istočasno pa ostaja nežna mati svojih otrok (Naša žena 1945/4-5, 94-98).

V tem članku vidimo za kaj se prizadeva nova država na področju ženske enakopravnosti. Ženska naj bo aktivna tako v političnem življenju, kot tudi v svoji vlogi kot skrbna mati. V članku so ponovno modalni glagoli, in sicer *morati*, *smeti*. Najbolj pomemben v tem primeru pa je način govornega dejanja, ki apelira na bralke. Gre namreč za konstruiranje občutka, da avtor/avtorica nasvet podaja v trenutku, ko bralka bere revijo. Takšna govorna dejanja pa postavljajo avtorja na avtoritativni položaj, s katerega lahko predpisuje, bodisi z uporabo obljub, prošenj, ukazov, opozoril, predlogov, zahtev ipd (Erjavec 2006, 47-48).

Naša žena številka 6-7 je prav tako prežeta s političnimi članki in poročili iz raznih zborovanj, kongresov, nagovarjanje za poslušanje radia za ženske itd. V tem letu lahko ženske tudi prvič volijo, zato ni nič presenetljivega članek z naslovom: »*Ko volimo, naj nam bodo te žene vzgled!*« (Naša žena, 1945/6-7, 120-122). V uvodu se nato izpostavi pomembnost volitev.

Žene so v osvobodilnem gibanju igrale pomembno vlogo kot borke, politične delavke ali bolničarke, kot matere in žene, ki so radovoljno žrtvovalle moške in sinove za svobodo svojega naroda. Tiste pa, ki jih ni borba na ta način zajela in jih vključila v novo življenje, jih je zajela ob času volitev. Ljudske volitve dajejo

enakopraven položaj vsaki ženi in s tem odpirajo srca vseh žena. V krajih, kjer so bile volitve v Krajevne narodno osvobodilne odbore že izvršene, so prihajale žene z dojenčki in otroki na volilne sestanke. To se pravi, da so razumele potrebo, zanimati se tudi za stvari, ki segajo prek kuhinje in njive, na kateri žena dela (Naša žena, 1945/6-7, 120).

Že v naslovu imamo direkten nagovor, v 1.os. množine, ki v bistvu ne dopušča drugačne odločitve, kot pa da gre bralka na volitve. Nadalje so v članku že skoraj pesniške besedne zveze (*ново življenje, odpiranje srca*), ki jih avtor uporablja za podkrepitev pomembnosti volitev. Poleg tega pa članek opozarja, da so ženske dobile pravice, ki jih prej niso imele in kako pomembno je, da to tudi uveljavljajo (*zanimati za stvari, ki segajo preko kuhinje in njive*). Nadalje pa v članku lahko preberemo zgodbo o ženski, ki redno sodeluje na političnem parketu. Kako takšno udejstvovanje revija ceni je vidno že iz podnaslova, ki se glasi: *»Tončka, - to je dober narodno osvobodilni odbornik!«* (Naša žena, 1945/6-7, 120-122). Revija tukaj uporabi kar premi govor in na koncu klicaj za dodatno podkrepitev napisanega.

Doma je z velikega posestva. Razen matere, sestre in malega bratca ni pri njihovi hiši nikogar za delo. Vendar Tončka razume položaj in se ne brani dela v odboru. Tončka ve, da je treba za srečo domovine še marsikaj žrtvovati. /.../ Če pojdeš danes, ko je svoboda, v Zemelj in povprašaj po Tončki, ti bo vsakdo dejal, da je Tončka vzor zavedne in delavne slovenske žene. Prav zaradi njenega dela imajo vsi vaščani Tončko radi in jo cenijo. /.../ Pri vsem tem delu je Tončka delala tudi doma. Ves dan do poznega večera je žela (Naša žena, 1945/6-7, 121-122).

Tukaj sicer ni direktnega nagovarjanja bralke, vendar ima zgodba jasno sporočilo: takšne kot je Tončka bi morale biti vse ženske, saj je prav Tončka zgled delavne žene. Ne samo, da opravljajo delo doma, prav tako se morajo politično udejstvovati, saj le tako jih bodo imeli drugi radi, tako kot Tončko, ki to *razume*.

V tej številki se tudi nagovarja bralke pod rubriko *»Polje, vrt in dom«* za pomoč pri gospodinjskih nasvetih. *»Izkušene gospodinje, kuharice in strokovnjakinje, spregovorite!.../ Te žene bodo mnogo doprinesle k napredku našega kmetijstva. /.../ Nemogoče je, da bi ministrstvo za kmetijstvo pazilo na vsako ped zemlje in na njeno*

obdelavo, če ne bo narod sam čutil, da nam je potrebno to storiti. Če ne bodo predvsem naše gospodinje pazile na smotreno izrabo zemlje, tega prav gotovo ne bomo dosegli» (Naša žena 1945/6-7, 139-141). Članek direktno nagovarja bralko z velelnim naklonom. V ospredju pa je ponovno samo govorno dejanje, ki nagovarja bralko, skupaj s političnim motivom, k urejanju svojega vrta in doma. Tako vidimo, da se kljub poudarjanju politične udeležbe žensk v novi družbi, istočasno izpostavlja njihova vloga kot gospodinje.

To vidimo tudi v članku z naslovom »*Da bo naš rod zdrav in krepak*« (Naša žena 1945/8, 162-163), kjer v duhu socializma revija bralkam deli napotke za pravilno skrb svojih otrok.

Materino mleko je nenadomestljivo. /.../Otroku je potrebna materina ljubezen. Naši najmlajši bodo brez vsakega dvoma živeli dobro in srečno, saj so se njihove matere in njihovi očetje borili za to. Že spoštovanju do njihovih žrtev smo matere dolžne kar najbolj se potruditi, da bo slednji otrok zrasel v zdravega in za delo sposobnega in odpornega človeka. To bomo matere dosegle najprej, če bomo otroke hranile s svojim mlekom (Naša žena 1945/8, 162).

Članek govori v 1.os. množine in nagovarja z modalnimi glagoli kot *smo dolžne, bomo dosegle*. Nato govori članek o prednostih dojenja z maternim mlekom. Vsi ti napotki, podkrepljeni z razlogi zakaj je lastno mleko boljše za otroka, pa se ponovno zaključijo z ukazovanjem in celo prikritimi grožnjami, vse s politično konotacijo.

Večkrat slišim matere, ki si očitajo, da so one krive otrokove smrti, ker so ga – seveda nehote – prehladile. Redko pa slišim, da bi se katera od njih obtoževala otrokove smrti zato, ker ga ni dojila. In vendar je najčešče prav to posredni ali neposredni vzrok njegove smrti. Mati, ki je na ta način po lastni krivdi izgubila otroka, bi zaslužila, da jo sodišče pokliče na odgovor./.../ Tisoče in tisoče naših otrok je pobil sovražnik, na tisoče jih je pomrlo v koncentracijskih taboriščih, ker so njihove matere gladovale, zato ne smemo dopustiti, da umirajo doma našim materam, ki niso dovolj poučene o vrednosti in važnosti naravne prehrane, ter o škodi, ki lahko nastane zaradi umetne prehrane. /.../ Hitler pa je ukazal širiti propagando, da otroke ni nujno potrebno dojit. To je napravil z dvojnim

namenom. Hotel je doseči uničenje našega rodu, po drugi strani pa je hotel čim bolj izkoristiti delovno silo naših mater v svoje fašistične namene (Naša žena 1945/8, 163).

Na tem mestu seveda ne bomo razglabljali ali je materino mleko zares tako nujno potrebno ali ne, pač pa je zanimivo zakaj in kakšno pomembnost temu pripisuje revija. Ob zaključku članka vsekakor dobimo občutek, da ne gre toliko za blagodejne učinke materinega mleka, kot pa bolj za nasprotovanje staremu režimu, ki temu ni pripisovalo takšne pomembnosti. Poleg tega, da se materam, ki zanemarjajo lastno dojenje, celo pripisuje krivda za smrt svojih otrok in grožnja z sodiščem, se v tej popolnoma nevojni tematiki ponovno vpelje politični motiv. Revija celo na temo kot je dojenje vključi fašizem, AFŽ (ki podpira oblast pri ustanavljanju jasli) in vojno.

Številka 10 je še bolj politična, saj so skoraj vsi članki v reviji bodisi poročila iz raznih zborovanj in kongresov, bodisi zgodbe o posameznikih ali skupščinah, ki so se tako ali drugače politično udejstvovali. Tako v članku *»Bliža se mednarodni kongres žena«* (Naša žena 1945/10, 209) revija napoveduje kaj bodo jugoslovanske ženske počele. Celoten članek je napisan v 1.os. množine, s čim ponovno bralko direktno vključuje v samo dogajanje.

Na kongresu bomo Jugoslovanke ženam ostalih narodov pokazale resnico o naši štiriletni borbi proti okupatorju in nastopile bomo kot predstavnice države, ki je dosledno uresničila žensko enakopravnost./.../ Kot enakopravne državljanke pa bomo pokazale delo žene v povojni obnovi. /.../ Na mednarodnem kongresu žena bomo dale nov doprinos k enotni borbi žena vsega sveta, borbi za popolno zmago vseh demokratičnih sil. Zato naj ne bo žene med nami, ki za mednarodni ženski kongres ne bi vedela in se zanj ne zanimala (Naša žena 1945/10, 209).

Članek se zaključi z opozorilom revije (*naj ne bo med nami*), da se mora prav vsaka ženska za ta kongres vsaj zanimati, če se ga že ne bo udeležila.

Zadnja številka leta 1945, torej praznična, pa je isto kot vse ostale skoraj izključno politično naravnana. Zgolj članka *»Za letošnji božič bodo naši borci doma«* (Naša žena 1945/12, 2532-56) in *»Božični večer pri partizanih«* (Naša žena 1945/12, 266-267) se

dotikata praznikov, vendar ponovno samo s političnega zornega kota. V isti številki pa je članek, ki je napisan kot dialog. Pogovor se odvija med avtorico članka in pa neko sovaščanko, katero samo poimenuje kot »znano in spoštovano partizansko mater« (Naša žena 1945/12, 259). Članek, ki nosi naslov »Mama, kaj mislite vi o delu Ustavodajne skupščine« (Naša žena 1945/12, 259) tako s posebno besedilno obliko ponovno poudarja pomembnost novo pridobljenih pravic za ženske in njihovo aktivno sodelovanje pri uresničevanju le-teh.

Ustavila sem se pri znani in spoštovani partizanski materi, ker sem hotela izvedeti kako ona misli o Ustavodajni skupščini. Pa jo vprašam: /.../ Ali mislite mama, da bodo naši zakoni dosti drugačni, če bomo tudi žene odločale pri njih? O tem sem prepričana. Najprej že to nekaj velja, da več ljudi več ve. Potem pa je važno tudi to, da žene in matere vnesemo v zakone nekaj materinskega duha./.../ Vendar pa mislim, da je prav, da smo žene poleg, ko se bodo pisali zakoni. Sicer pa me ne skrbi, da bi se to ne zgodilo, saj smo v Ustavodajno skupščino izvolile toliko žena, in to same dobre, naše najboljše žene. – In skoraj vse so matere, to je zelo veliko. /.../ Mama kaj mislite, v čem bo sedaj za ženo in mater drugače? Kar se tiče izboljšanja položaja za matere, smo prav žene, posebno pa matere malo nestrpne. Ne moremo razumeti, da se tako velike stvari ne dajo izpremeniti kar od danes na jutri./.../ Toda v najkrajšem času bo za naše otroke poskrbljeno tako, da nam materam ne bo treba biti v strašnih skrbih, kako jih bomo preživele. Zato smo matere volile predvsem tudi za svoje otroke, za njihovo bodočnost (Naša žena 1945/12, 259).

Ta vrsta članka nam tako želi pokazati, da je politika del vsakdanjega življenja žensk in tudi njihovih pogovorov. Vendar pa vidimo, da čeprav se ženske zavedajo svojih pravic, pa se kar samoumevno zanimajo bolj za ti. socialno politiko države. Tako se same vidijo kot tiste, ki bodo prinesle *materinski duh* v politiko, in da bodo z možnostjo soodločanja lahko nudile svojim otrokom boljšo prihodnost. Torej, žensko vključevanje v politiko je pomembno, njihovo zanimanje pa zadeva bolj socialne zadeve, kot npr. ustanavljanje jaslic, skrb za sirote itd. (to smo videli že pri obravnavi prvega članka, ki povzema govor Tita, kjer se prav tako ženske postavi v področje socialne politike).

S tem in podobnimi članki tako Naša žena v letu 1945 neprestano opozarja na pomembnost politike in ženskega vključevanja in zanimanja vanjo.

Leta 1945 je bila večina revije posvečena političnim temam, prav tako kratka proza in poezija, ki so služile kot popestritev revije, so bile politično obarvane, kot npr., kratka pripoved z naslovom »*Za Tita pa le pojdi!*« (Naša žena 1945/11, 240).

Naša žena pa je imela v tem času tudi priloge. V teh pa so bralke našle nasvete za dom in družino. Revija je poleg splošnih rubrik, kot so bile npr. *Kuhinja*, *Materinstvo* in *Ličkanje*, svoje bralke tudi direktno nagovarjala k raznim varčnim gospodinjskim pravilom. »*Žene in otroci v sadjerodnih krajih, sušite sadje! Sušite vse, česar ne morete jesti sproti, ne pustite propasti niti enega sadu! Pozimi vam bo vse dobrodošlo in če vam bo kaj ostalo, se boste spomnili siromašnih otrok po zavodih, ki težko pridejo do sadja in ki ga bodo tako zelo potrebovali*« (Naša žena Priloga 1945/9, 7). Uporaba velelnega naklona, ki direktno nagovarja ženske in s katerim se želi opozoriti na pomembnost napisanega. Tako se jasno kaže tedanja družbena in politična situacija, ki je venomer opozarjala na varčno in skromno življenje (tudi s hrano) ter strmenje k skupnemu dobremu, za to pa so morale poskrbeti ženske. Revija pa tudi ostreje nagovarja svoje bralke in jih tako poziva k dejanjem v skladu s socialistično miselnostjo. V decembrski prilogi v članku »*Božični darovi*« (Naša žena Priloga 1945/12, 25) bralkam direktno ukazuje, naj ne mislijo samo na svojo družino. »*Naj ne bo niti ene same med nami, ki bi ne napravila kaj za naše sirote: topel kos obleke, napravljene iz starega, trpežnega blaga, nekaj slaščic, kar koli, vse bo dobrodošlo!*« (Naša žena Priloga 1945/12, 25). V tem direktnem nagovoru se ponovno kaže duh kolektivizma, ki je tako značilen za to obdobje. Znotraj tega pa se nagovor obrača prav na tradicionalno vlogo ženske, ki naj kot vestna gospodinja poskrbi bodisi za obleke bodisi za hrano.

10.2 DRUŽBENA PRAKSA LETA 1945

Kot smo že omenili se po drugi svetovni vojni začne v Sloveniji graditi socialistična družba, ki temelji na ideologiji komunizma. Nova oblast je takoj po padcu monarhije pričela z obnovo in gradnjo nove države, pri čemer je pričakovala sodelovanje ljudstva. Tako so tudi, prej zatirane in odrinjene, preproste kmečke in delavske ženske sedaj enakopravno sodelovale na različnih političnih in socialnih področjih. Obnovo in boj z zaostalostjo so vodili novi odbori ljudske oblasti in vse politične organizacije, še posebej AFŽ (Tomšič 1983, 16). Prav o AFŽ je Naša žena veliko poročala, o njihovih kongresih in zborovanjih ter svojim bralkam posredovala njihove napotke (sama

organizacija spada pod okrilje Komunistične partije) kako se naj ženske udeležujejo pri raznih projektih, ki služijo obnovi države. Čeprav gre za združenje jugoslovanskih žena, pa so se delegatke same bolj posvečale splošnim družbenim in gospodarskim problemom, kot pa samemu položaju žensk v družbi. Leto 1945 je tudi prvo volilno leto po drugi svetovni vojni, in hkrati tudi prvo volilno leto, ko imajo pravico voliti tudi ženske. Tako si je Naša žena tudi v tej smeri veliko prizadevala, da svoje bralke pripravi in spodbuja k volitvam, kot smo videli tako posredno kot neposredno.

V teh letih po vojni lahko opazimo družbeno prakso, ki je izrazito politično obarvana in v skladu z ideologijo socializma. Ideološki vpliv socializma pa je opazen tudi v diskurzu Naše žene. Prav tako je tudi s samo diskurzivno prakso, ki tedanjo družbeno prakso ohranja s svojim načinom poročanja o dogodkih, kar vidimo na naših primerih člankov Naše žene. To nas sicer ne preseneti, saj smo pričakovali novinarske prispevke, ki poudarjajo vlogo žensk pri obnovi države. Tako tudi v tem obdobju ne najdemo člankov, ki bi dajali bralkam napotke o negi in zunanjem izgledu. Najdemo le nekaj nestalnih rubrik o kuhi in ročnem delu.

V tem povojnem obdobju sta prevladovali dve podobi ženske, ki sta se med seboj prepletali. Na eni strani je to tradicionalna vloga matere, ki je imela še posebej v socializmu prav poseben položaj. Materinska vloga je ostala najpomembnejša ženska dolžnost, kar je voditeljica AFŽ Jugoslavije povsem jasno povedala: »Nesmiselno bi bilo, ko bi naša organizacija ne upoštevala najvažnejše vloge žene – materinstva.« (Jeraj 2005, 123). Na drugi strani pa je bila ta ista ženska, ki je mati in žena, tudi zavzeta delavka, ki jo skrbi za dobrobit nove države. Tako matere niso ostajale zgolj doma kot gospodinje, pač pa je komunistični ideal predstavljala zaposlena in politično dejavna mati. Sodelovanje žensk v gospodarskem in političnem življenju je bilo potrebno tako za nastanek kot za nadaljnji obstoj socialistične države, vendar pa zaradi tega ženska nikakor ne bi smela zanemariti svojih materinskih in gospodinjskih nalog. Tako so imeli partijski voditelji v mislih sovjetski ženski ideal iz druge polovice tridesetih in iz štiridesetih let, kjer je idealna ženska na delovnem mestu vestno izpolnjevala gospodarski načrt, istočasno pa rodila in vzgojila čim večje število novih državljanov (Jeraj 2005, 124-125). Naša žena se je s svojim diskurzom takšni družbeni praksi tudi povsem prilagajala. Tako se je v svojih prispevkih obračala tako na posameznico kot tudi množico ter skušala tako z bralkami ustvariti neposreden, zaupen in prijateljski odnos. Zgodbe je pripovedovala v prvi osebi ednine ali množine in s

pogosto uporabo dvogovora plastično slikala okolje ter tako bralki omogočila lažje vživljanje v zgodbe, ki so prinašale rešitve za vsakdanje probleme žensk in bralke spodbujale h konkretnim nalogam (Naša žena Priloga 2001/1, 3-4). Poleg člankov, ki so odsevali takšno socialno politiko, so se v reviji tudi pojavljale fotografije vodilnih slovenskih političnih osebnosti v družbi svojih otrok.

V socializmu je tako tudi zaposlovanje žensk imelo bolj ideološke kot ekonomske vplive. Delo je bilo v tem režimu proglašeno za najvišjo vrednoto, hkrati pa je veljalo tudi prepričanje, da je samo zaposlena ženska lahko »dobra vzgojiteljica svojih otrok« (Jeraj 2005, 259-260). Upoštevati pa moramo tudi dejstvo, da je na zaposlovanje žensk vplival predvsem glavni cilj državne ekonomske politike, to je bila obnova med vojno porušene države. Prav to vlogo ženske v povojni obnovi države smo tudi lahko spremljali v samem diskurzu Naše žene.

Naša dolžnost je, da z delom, z udarniškim delom gradimo svojo domovino, da očistimo ruševin našo domovino, da damo od sebe prav vse, da bomo čimprej samostojni in neodvisni. Tovarišice, tudi pri tem delu se mora pokazati enotnost našega slovenskega naroda, enotnost vseh narodov Jugoslavije. Tudi pri tem delu na gospodarski obnovi bomo kazale razumevanje ne samo za potrebe svoje hiše in svojega kraja, ampak bomo gledale na potrebe celote, na potrebe vse naše domovine. Šle bomo tja, kjer bo potrebno, tja, kjer je največje pomanjkanje (Naša žena 1945/4-5, 57).

Ta odlomek nam tudi pokaže 'preobrazbo', ki jo je doživela ženska v tem obdobju. Najprej je to bila namreč 'partizanska mati', ki je ob izgubi svojih najdražjih veliko pretrpela, vendar ni obupala, ampak je vso svojo moč in ljubezen namenila preostalim pomoči potrebnim, s čim je tudi pomagala celotnemu narodu. Takoj po vojni pa smo lahko zasledili ti. lik 'družbene matere', ki je nadaljevala boj, tokrat boj za obnovo države, in katerega je Naša žena projicirala na vse delavke, udarnice in prostovoljke (Naša žena priloga 2001/1, 4). To množično zaposlovanje žensk pa je le-te zgolj še dodatno obremenjevalo, kajti koncept družine je ostal enak. Ženska je bila kljub zaposlitvi, delovanju v politiki, še vedno tista, ki je skrbela za dom in družino. Tako so po napornem delu ženske hitele po otroke v vrtce (če so si jih lahko privoščile), kupovale v slabo založenih trgovinah, kuhale, prale, likale in pospravljale pozno v noč (Jeraj 2005, 291). Vendar nezadovoljstva nad takšnim položajem leta 1945 v samem diskurzu Naše žene ne opazimo. Ta je sledil tedanji komunistični ideologiji, s svojimi

prispevki o ženski, ki z veseljem izpolnjuje tako tradicionalno vlogo matere, kot tudi svoje na novo pridobljene pravice (in dolžnosti) znotraj tega režima.

11 NOVINARSKI PRISPEVKI NAŠE ŽENE LETA 1991

11.1 OBDODBE TRANZICIJE – ZADOVOLJSTVO POSAMEZNIKA

25. junija 1991 je tedanji predsednik Slovenije, Milan Kučan, uradno razglasil samostojnost Slovenije, temu pa je sledila desetdnevna osamosvojitvena vojna. Po osamosvojitvi je Slovenija stopila v novo obdobje, obdobje tranzicije¹³, tj. prehoda v kapitalizem in večstrankarski sistem.

Prav v obdobju tranzicije je izvode Naše žene raziskovala sociologinja Ksenija H. Vidmar, tako da se bomo pri nekaterih primerih naslanjali tudi na njene ugotovitve. Tedaj se seveda Naša žena ni imela več za *Glasilo antifašistične fronte žena Slovenije*, pač pa se je poimenovala kot *Prva slovenska ženska in družinska revija*.

Kot prvo številko za analizo v tem obdobju bomo vzeli septembrski izvod Naše žene, saj je bila številka takoj po uradni osamosvojitvi že v tisku, poleg tega pa je šlo za poletni izvod, kjer sta bila izvoda za julij in avgust združena v skupno izdajo. Tako lahko šele v septembrski številki pričakujemo odziv uredništva na trenutno politično dogajanje v Sloveniji zaradi katerega predvidevamo spremembe v sami diskurzivni konstrukciji ženske, in s tem delamo primerjavo s podobno situacijo leta 1945.

Tako kot v prejšnjem poglavju naj tudi tukaj na začetku izpostavimo (presenetljivo) ugotovitev, da v tem (za našo državo) politično izjemno pomembnem letu ne najdemo nobenega članka na temo osamosvojitve. Edina članka, ki se vsaj delno dotikata vojne tematike, pa bomo med drugim obravnavali v nadaljevanju.

O razlikah vizualne reprezentacije v tej nalogi sicer ne bomo razpravljali, vendar želim na tem mestu še omeniti očitno vizualno razliko med dvema analiziranim obdobjema.

¹³ Začetek tranzicijskega procesa se postavlja v leta 1989 in 1990. Bistvo tega zapletenega in dolgotrajnega procesa, poleg velikih družbenih sprememb na vseh področjih življenja, predstavlja prehod iz socialističnega, centralističnega gospodarstva v svobodno tržno gospodarstvo in prehod iz enostrankarskega sistema v večstrankarski politični sistem (Lavigne 1999, 264).

V obdobju pred začetkom tranzicije je bila za države socializma značilna visoka stopnja socialne varnosti ob majhni posameznikovi odgovornosti zanjo. Sprememba gospodarskega sistema je povzročila tudi spremembo ravnotežja v socialni reprodukciji, kar se je pokazalo v zahtevah po sistemskih spremembah in hitremu širjenju socialnih problemov (padanje delovne aktivnosti, naraščanje brezposelnosti, revščine in socialne izključenosti ter socialnih razlik) (Svetlik 1995, 306).

Med tem ko, je bila leta 1945 takoj po razglasitvi konca 2.sv. vojne naslovnica prežeta s fotografijami žensk na raznih političnih zborovanjih, kongresih, demonstracijah itd., je naslovnico septembra 1991 krasila podoba mlade privlačne ženske, na politično dogajanje pa je opozarjal le en izmed treh 'glavnih' naslovov na naslovnici.

Leto 1991

V septembrski številki je, tako kot v vsaki številki pred tem, na začetku nagovor tedanje glavne urednice revije svojim bralkam. V bolj ali manj pripovednem nagovoru povzame dogajanja preteklih dveh (po)vojnih mesecev, pri čem pa se izogiba direktnega razpravljanja o vojni. Prav v tem nagovoru pa lahko tudi vidimo očiten odmik od poudarjanja kolektivnosti, ki smo ji bili priča v obdobju socializma. Svoj nagovor zaključuje namreč takole: *»Kakorkoli že, tu smo, na tem družbeno, gospodarsko in še kako drugače spreminjajočem se prostoru in smo ne le priče, temveč tudi soustvarjalci procesov, ki tečejo. Smo del te družbe, vendar vseeno ne pozabimo nase, vsak zase smo osebnosti. Živimo tako, da bo nam prav, poskrbimo čim bolj za svojo srečo in srečo svojih bližnjih. Srečna družba je le družba srečnih posameznikov«* (Naša žena 1991/9, 3). Tukaj gre za nagovarjanje bralk v 1.os. množine, kjer avtorica sicer ustvarja nek občutek kolektivnosti in zapovedanja z uporabo modalnih glagolov *poskrbimo*, *ne pozabimo*, vendar se v samem tekstu pojavljajo besede in besedne zveze (*»vsak zase«*, *»svojo«*), ki bralkam jasno narekujejo, da je vsak sam svoje sreče kovač. Gre za nekoliko 'hladen' uvodni nagovor, če upoštevamo pomembnost tedanjega političnega dogodka.

Na tej septembrski naslovnici revije so trije naslovi, in sicer: *»Čas vojne: Strah bo ostal«*, *»Vzgoja: Doraščanje z enim od staršev«* in *»Kroji po naročilu: Dvodelni komplet in bluza«*, točno v tem vrstnem redu, eden pod drugim. To bi lahko napeljalo k pričakovanju, da bo v tem vrstnem redu tudi prevladujoča tematika revije, vendar temu ni tako. V celotni številki se pojavita samo dva članka (to sta tudi edina v celotnem letu 1991), ki obravnavata politično dogajanje v Sloveniji, pa še to bolj iz osebnega zornega kota.

V članku z naslovom *»Novice brez odvečnega besedičenja«* (Naša žena 1991/9, 11), ki v nadnaslovu pove, da gre za pogovor z novinarko CNNa, ki naj bi vojno v Sloveniji predstavila kot *eno najpomembnejših mednarodnih novic*. Tako se pričakuje, da je

članek na temo vojne, vendar vsebina preseneti. Gre bolj za življenje te novinarke in njeno poklicno, kot tudi zasebno pot. *»Mjuša Sever pa je zmeraj hotela več. Ozki lokalni kriteriji ji niso bili po godu. Zato je šla v svet. Je pač takšnega kova človek, ki rada izziva in v izzivih uživa. Gara, kot pravi, lahko nekaj tednov kot nora, potem pa ves teden spi...«* (Naša žena 1991/9, 11). Na podoben način je v celotnem članku predstavljena njena službena pot, kot nekaj zelo pogumnega in nenavadnega (sploh za žensko). Revija njeno odločitev, da gre v tujino označi kot *izziv*, za katerega moraš biti iz posebnega *kova*. Tako vidimo, da je sicer podoba ženske v poklicu nekaj pozitivnega, vendar ko gre za bolj nenavadne poklicne poti se to še vedno označi za nekaj nevsakdanjega. Vključi pa se tudi njeno privatno življenje. *»Mimogrede še tole. Mjuša Sever in Joco Žnidaršič (snemalec) živita v zunajzakonski skupnosti in imata sedemletno hčerko Majo, ki se je njunemu divjemu načinu življenja hitro prilagodila. Zvem, da je z njima videla že pol sveta. Zmeraj jo vzameta s seboj. Le takrat ne, kadar je nevarno. Takrat pa vskočijo številni sorodniki«* (Naša žena 1991/9, 11). S tem nam avtorica želi prikazati zasebno življenje te novinarke, kjer jo predstavi tudi kot mati in ne samo kot karieristko. Čeprav tudi tukaj morda lahko razberemo nekaj neodobravanja s strani avtorice, ko pravi, da se je njuna hčer privadila na njuno *divje življenje*. Politične tematike, kljub nadnaslovu, je malo. *»Predvsem CNN je ustvarjala svetovno mnenje in poročala ter analizirala stanje pri nas. Lahko rečemo, da so Američani – in to predvsem zaradi brutalnosti JA – močno simpatizirali s Slovenijo«* (Naša žena 1991/9, 11). Na tem mestu lahko opazimo podajanje mnenja revije glede na temo vojne, ko avtorica pravi, da so *predvsem zaradi brutalnosti JA* Američani simpatizirali s Slovenijo. To pa je tudi edini primer v članku, kjer lahko zasledimo opredeljevanje glede na politično dogajanje. Članek se zaključi: *»Mjuša še omeni, da je, kar zadeva samostojno Slovenijo, optimistka. Svet je razumel – tudi po njeni zaslugi – da gre v Jugoslaviji za bitko dveh sistemov: za komunistično-stalinističnega in demokratičnega, odprtega v svet. Prepričana je, da bo Slovenija enkrat priznana. Ampak ne čez noč. Svet se, žal, le počasi privaja na spremembe. A se!«* (Naša žena 1991/9, 11). Ta članek se mi zdi zanimiv iz tega razloga, ker bi iz naslova in nadnaslova pričakovali izrazito političen prispevek, dejansko pa se od te tematike distancira, saj je prevladujoči diskurz družinski/ženski. Tudi kadar se dotakne trenutnega političnega dogajanja, gre bolj za omiljena podajanja mnenja (avtorice, kot tudi novinarke), ki jih lahko pričakujemo znotraj takšnega diskurza. Revija se torej nekako distancira od samega političnega

tematiziranja, to pa seveda lahko pripišemo sami naravi revije, ki je pač družinska, zato je tak tudi njen diskurz.

Članek iz naslovnice »*Strah bo ostal*« (Naša žena 1991/9, 12-13) je podoben primer. Dejansko gre namreč za pripoved radijske novinarke o tem kako je ona doživljala dneve okrog vojne. Že v uvodu ponovno zasledimo kako se predstavi tudi njeno zasebno življenje. »*Novinarka in urednica iz jutranjega programa Radia Slovenija Mirjam Bevc je tudi naša stalna sodelavka. Tudi njen glas smo poslušali v dneh, ki jih ne bomo nikoli pozabili, zato smo jo povprašali, kako je preživela tiste dni. Preberite, kaj je o tem zapisala. Pa ne le o teh dneh na Radiu, saj je tudi mati še predšolskih dvojčkov, pa žena, pa hči in – Ljubljankanka*« (Naša žena 1991/9, 12). Članek je napisan v obliki dnevnika, kjer avtorica piše v prvi osebi. Glavna tematika je desetdnevna vojna, vendar na osebni ravni, saj jo opisuje avtorica iz njenega zornega kota, kako jo je doživljala v privatni in poklicni sferi.

Tanki prihajajo, vojna je! So besede, ki priletijo vame, namesto jutranjega pozdrava. V trenutku sem zbujena, vendar razsežnosti novice ne dojamem. Prižgem radio in poslušam drugo jutranjo kroniko. Iz navade pripravim zajtrk, poskrbim za otoka, roke in noge se premikajo neodvisno od misli, čutila so prilepljena na radijski sprejemnik. Vojna, tanki, blokade na cestah. Ne razumem, pravzaprav nočem razumeti, poletno jutro izgublja jutranjo svežino. Ne opazim, da hitim. Vrtec in pot v službo (Naša žena 1991/9, 12).

Na tak način avtorica pripoveduje doživljanja vojne skozi celoten članek, kjer se med opisovanje dela na radiu, napadov in skrivanja v zakloniščih, prepletajo njeni strahovi kot ženska in mati. Tudi tukaj gre za distanciranje od izključno vojne tematike, kjer je v ospredju ženska, ki doživlja strahove tako kot novinarka in mati dveh otrok.

Popoldne greva k mojim staršem. Najina dvojčka uživata poletje brez vrtca. Mi pa se pogovarjamo. Nad nami preletavajo letala, spremenjena v pošasti, ki nosijo s seboj nevarnost. /.../ Spet likam, najbrž me to pomirja in odvrča od dneva, ki še preveč živo utripa v moji glavi. »Mami, ko je pri babici poknilo«, mi po telefonu pove Katarina, »sem se pa mal' ustraš'la.« Ni mi do spanja niti do pogovora. Radio je seveda prižgan, v kuhinji, v spalnici in dnevni sobi. Vsi hlastamo za

informacijami, ki postajajo nujnost, ki vznemirja in pomirja hkrati. Protislovje, ki ga razume le človek (Naša žena 1991/9, 13).

Gre torej za osebno pripoved, napisano v 1.os.ed., ki bi naj predstavila vojno doživljanje s strani ženske, ki je vpeta med poklic, družino in strah. Tako je celotna pripoved, kljub vojnemu dogajanju, izrazito emocionalna, kar ponovno lahko pričakujemo od revije s prevladujočim družinsko-ženskim diskurzom.

To pa je tudi vse kar lahko najdemo v letu 1991 v Naši ženi na temo osamosvojitve Slovenije. Za razliko od leta 1945, kjer je bila glavna tema v reviji politika in povojno dogajanje, pa se v tem letu pojavljajo druge teme, ki bi naj zanimale 'moderno' žensko. Tako najdemo stalne rubrike kot so: SOS kotiček, horoskop, **Vzgoja**, Reportaža s poti (kjer je v vsaki številki predstavljena ena tuja dežela), Sprašujemo-odgovarjamo (tukaj se pojavljajo teme glede starševstva, zdravja, spolnosti, videza itd.), Minute za bonton itd. V prilogah pa so stalnice kot na primer Na jedilni mizi, **Kroji po naročilu**, Vrtnar svetuje, **Kuhajmo skupaj**, **Pletemo** in Praktični nasveti (za vlaganje, recepti itd.).

V isti številki najdemo članek z naslovom »Doraščanje z enim od staršev« (Naša žena 1991/9, 30-31). Kljub temu, da članek v uvodu dopušča možnost, da je edini skrbnik lahko oče ali mati, pa se v nadaljevanju govori izključno o vlogi ženske v takem položaju.

Roditelj, ki živi sam z otrokom in mora tudi sam skrbeti za otrokove vsakdanje potrebe, je občutno bolj obremenjen kot so obremenjeni straši, ki si delijo odgovornost in delo. /.../ Često ni nikogar, ki bi prevzel del nalog, tudi tedaj ne, ko je mati bolna ali preprosto do konca izčrpana. Družina z enim roditeljem živi običajno v slabših finančnih razmerah kot družina, v kateri oče in mati združujeta dohodke. Ne le, ker je manj denarja, ki mesečno priteka v družino, temveč tudi zato, ker sama mati zaradi pomanjkanja časa in energije pogosto gospodinji manj gospodarno. /.../ Seveda je še neprimerno huje, ko se znajde roditelj, ki živi sam z otrokom, v položaju brezposelnega delavca. Poleg mnogih dejanskih obveznosti, reči, ki morajo biti vsak dan narejene, ni s kom deliti skrbi, odločitev in odgovornosti. Če otrok zboli, je vsa skrb na mami. Na roditeljske sestanke, kjer vselej znova zve za otrokove šolske težave, hodi vedno le ona. Ko najstnice zvečer

dolgo ni domov, doživlja strah sama. Ob običajnih in resnejših vzgojnih težavah se mora sama odločati, kako bo ravnala in ob njih se sama sprašuje, kaj je storila narobe in v očeh drugih je marsikdaj za vse »kriva« mama. (Naša žena 1991/9, 30)

Na tak način se odvija celoten način upovedovanja v članku, kjer se prepleta nagovarjanje odgovornega roditelja, torej dopuščanje možnosti, da sta v tej vlogi lahko tako mati kakor tudi oče, vendar se nato v konkretnih primerih izpostavi samo mati. Poleg tega se tak položaj, kadar se v njem znajde ženska, izpostavi kot zelo težak, saj se žensko kar posplošeno smatra kot manj gospodarno in iznajdljivo. Nadalje se navajajo različni predlogi kako si lahko mati olajša tak položaj. *»Mnogi starši so v položaju edinega skrbnika, edinega odgovornega za otroka, bolj izčrpani, pa tudi bolj ranljivi. Otrok ni neobčutljiv za stiske staršev. Hitro zazna, da je mama žalostna, zaskrbljena. /.../ Zaščitite, kolikor morate, otroka pred lastnimi skrbmi, ne prenašajte nanj svojih težav«* (Naša žena 1991/9, 30). Zanimivo je tudi prebrat kako revija deli naloge kadar sta v vzgojo vključena oba starša:

V družini z dvema staršema si običajno vsaj delno delita vloge pri vzgoji, pri izpolnjevanju otrokovih potreb in pri omejevanju otroka. Oče je običajno bolj zastopnik stvarnosti, za otrokovo vzgojo nujnih omejitev, tisti, ki »ne pusti«, vrhovna raven odločanja. Mama je predvsem tista, ki skrbi, da bi otroku bilo tu in zdaj dobro, k njej se otrok zateče, kadar je jezen ali nesrečen zaradi očetove odločitve. Lahko je tudi obratno (Naša žena 1991/9, 31).

Čeprav se na koncu dopušča možnost, da so vloge tudi obratne, pa vidimo, da je mati tista, ki se ji pripisuje čustvenost, med tem ko je oče racionalen. Tako se žensko ponovno predstavi kot bolj čustveno, kadar se ji pripeti takšna situacija, ko ostane sama z otrokom.

Običajno so pri tem roditelju vsaj v nekem obdobju manjše sposobnosti, da bi se odzival na otrokove poseben čustvene potrebe. Mati lahko zapade v depresijo zaradi izgube moža, lahko je tudi hudo prizadeta zaradi razveze, celo vsakodnevno delo le stežka opravlja./.../ Vzdušje v vašem domu je močno odvisno od vašega razpoloženja in zadovoljstva, zato se nikar ne postavite v vlogo

žrtvujoče se matere, ki se vsemu odreka v dobro svojega otroka. Poskrbite tudi za svoja veselja in užitke. Vaše dobro razpoloženje ne koristi le vam, koristi tudi otroku (Naša žena 1991/9, 31).

Na koncu pa je članek vendarle bolj optimističen, kjer spodbuja žensko/mati k samozavesti, saj bi to naj bilo dobro tako za njo, kot tudi za otroka. Ob prebiranju Naše žene in še posebej tega članka tako opazimo, da njen diskurz, tudi v obdobju tranzicije, na temo starševstva še vedno ohranja tipično razdelitev vlog med žensko in moškim.

V oktobrski številki najdemo članek z naslovom *»Tako malo je potrebno, da bi zaživele srečno«* (Naša žena 1991/10, 31), s podnaslovom: *»Verjetno ženske še bolj kot moški vedo, koliko energije in zavzetosti je potrebno, da lahko uspešno opravljajo svoj poklic, ne da bi pri tem prikrajšale družino za vso pozornost in ljubezen, ki ju ta potrebuje«* (Naša žena 1991/10, 31). V članku se intervjuja žensko, ki dela v Centru za duhovno kulturo, katera iz svojega profesionalnega stališča obravnava temo kako biti uravnotežen, hkrati pa služi kot primer za žensko, ki ima službo in je hkrati tudi mati, saj pravi: *»Sem ena izmed številnih žensk, ki se nenehno trudi usklajevati družinsko življenje s poklicnim. Oboje me enako izpolnjuje, oboje je moje delo. Doma in v službi se učim sodelovanja: prisluhniti ljudem, se vživeti vanje, da jim lahko čim več dam«* (Naša žena 1991/10, 31). Nato predstavi svoje delo in vlogo znotraj tega centra, članek pa se zaključi z njenim komentarjem, ki se glasi takole: *»Krize niso tuje nikomur, niti sodelavcem Centra za duhovno kulturo. 'Kadar se zgodi, da mi je v dinamičnem ritmu mojega življenja najhuje, mi je moževa pomoč, ki me razume in mi stoji ob strani, in zadovoljstvo ljudi, ki se udeležujejo naših programov, v veliko spodbudo, da nadaljujem. Vem, da se trudim v pravi smeri, zato se veselim novih izzivov.' Želimo ji še veliko uspehov na njeni poti!«* (Naša žena 1991/10, 31). V članku ne zaznamo neodobravanja, pač pa ravno nasprotno. Ženska, ki ima službo in družino, je predstavljena kot uravnovešena in zadovoljna s svojim življenjem. Niti ne zaznamo, da bi naj bila družina na prvem mestu, pač pa gre za usklajevanje obojega, pri čemer ji želi tudi revija *veliko uspehov*.

V isti številki najdemo tudi članek, ki se poleg stalnih rubrik *Kroji po naročilu* in *Pletemo*, dotika vizualnega izgleda ženske in mode. *»Najvažnejša je barvna skladnost«* (Naša žena 1991/10, 8-9) je posebna oblika članka, v katerem se promovirajo izdelki

določene kozmetične znamke. Nasploh pa se opazi vpliv zahodne potrošniške družbe, kjer se ženska posveča bolj sama sebi in svoji samopodobi. Če v obdobju takoj po drugi svetovni vojni nismo našli prispevkov, ki bi govorili o ženski lepoti, pa je to v času tranzicije prav obratno. Tako ženska ni omejena samo na njeno vlogo matere in gospodinje, pač pa nastaja nova, javna podoba ženske, ki je skladna z novo družbeno ureditvijo. Članek pa pravi tako: *»Letošnja jesenska moda narekuje najmanj deset modnih tendenc, to pa je pravzaprav pisano na kožo le tistim, ki se na modo spoznajo, si jo znajo prilagoditi ter imajo prirojen ali pridobljen estetski čut. Zmeraj manj je namreč strogih modnih zapovedi, ki se jih moramo držati, če želimo imeti moden videz. Pri tem pa še zdaleč ne mislimo le na oblačila, saj modna pravila veljajo tudi za ličenje«* (Naša žena 1991/10, 8). Da je seznanjenost s trenutnimi modnimi smernicami za žensko nekaj obveznega, nam nakazuje uporaba modelnega glagola *morati*. Nato se predstavijo različni izdelki in njihova uporabnost. Skozi članek pa se začetno odrejanje nekoliko oddalji, sama zainteresiranost ženske za kozmetiko je predstavljena kot nekaj običajnega. *»Novost torej, ki bo pritegnila marsikatero dekle in žensko, ki so se zdaj pogosto težko odločale med različnimi oblikami pudrov./.../ Med devetimi različnimi barvami ustnih črtal Porto Fino prav gotovo ne najdejo zelene barve le tiste, ki so jim pri srcu modne zapovedi, temveč tudi vse, ki imajo svoj slog«* (Naša žena 1991/10, 9). Uporaba pudrov, sledenje modnim smernicam, je predstavljena kot nekaj povsem običajnega za žensko. *»Pri jesensko-zimskem ličenju je najvažnejša barvna skladnost, ki poudarja obraz kot celoto in ga ne deli na posamezne dele, prav to pa lahko dosežemo z ličili kozmetike Belline«* (Naša žena 1991/10, 9). Kot smo že omenili, gre v članku tudi za promocijo prav določene znamke ličil, vendar je sama odločitev uredništva, da objavi tak članek lahko ideološko obarvana. Revija je v tematiko, ki velja za tipično žensko, vključila še prvine kapitalizma, s tem, ko je promovirala prav določene izdelke (verjetno ob ustreznem plačilu naročnika).

Podoben primer članka, ki obravnavata lepoto, najdemo tudi v novembrski številki Naše žene, kjer pa se predstavi linija za nego kože Amai (Naša žena 1991/11, 9) in decembrski, kjer se znotraj članka o negi rok in nohtov, promovira linija izdelkov Charlie by Revlon (Naša žena 1991/12, 50-51). Na teh primerih vidimo kako se bralka implicira kot aktivna potrošnica. To se sicer lahko dogaja na dveh nivojih: z neposredno prodajo v obliki očitnih oglasov, ali kot v našem primeru, s posredno prodajo skozi prepletanje oglaševalskih z uredniško-novinarskimi vsebinami. Tako je nagovarjanje

bralke k potrošništvu ena glavnih sprememb v obdobju tranzicije, kjer je bralka že vključena kot subjekt/potrošnica (Legan 2004, 142).

Zanimivost novembrske številke je razpis, ki ga objavlja Naša žena skupaj z Illyrco (investicijski holding iz Ženeve). Gre namreč za »*Razpis za najboljšo podjetnico leta '91*« (Naša žena 1991/11, 4). To je zanimivo že iz tega razloga, da se išče izključno ženske kandidatke (čeprav v današnjih časih najdemo povsod take vrste razpisov), kar jasno nakazuje na premik ženske vloge k uspešni karieristki. Glasi pa se tako:

Živimo v času razmaha zasebnega podjetništva in lastne iniciative, kar rešuje in bo še reševalo posameznika in novonastalo državo. Ta izziv so sprejele tudi številne ženske. Ker pa jih je še vedno premalo – četudi so tiste, ki so se v to že podale, praviloma uspešne – želimo s pomočjo razpisa, ki ga objavljamo, žensko podjetništvo še bolj spodbuditi. Za začetek tako, da poiščemo najboljšo, najbolj zaslužno, itd., jo nagradimo in ji damo besedo tudi v Naši ženi. Zgledi namreč vlečejo, še posebej, če so dobri in obetavni (Naša žena 1991/11, 4).

Takoj v uvodu že vidimo, da se naštevajo značilnosti novega kapitalizma (zasebno podjetništvo, lastna iniciativa), ki bi naj veljale tako za posameznika, kot tudi za državo, kot izjemno dobrodošle in pozitivne. Znotraj tega revija tudi izpostavi vlogo ženske. Ta bi se naj bolj aktivno vključevala v nove možnosti, ki jih ponuja ta vrsta gospodarstva. Z besedami kot so *premalo* in *spodbuditi*, se poudarja pomembnost in želja po tem, da so tudi ženske del tega novega vala podjetništva, in da so že obstoječe podjetnice lahko vzor za preostale ženske in jih tako spodbujajo k temu, da naj tudi one pišejo svoje zgodbe uspeha. Nadalje se navedejo pogoji sodelovanja, na koncu pa je predstavljena strokovna komisija, ki bo odločala o zmagovalki. Ta pa je sestavljena iz šestih poslovno uspešni žensk, od predavateljice, menedžerke, direktorice, do urednice revije Naša žena. Tudi s takšno sestavo komisije se še dodatno nakaže na to novo podobo ženske, ki je lahko uspešna na kateremkoli področju.

Decembrska številka pa je, kot pričakovano, zelo praznično obarvana. V njej najdemo številne članke, ki zadevajo nasvete za pripravo praznične mize, dekoracije in receptov za posebne jedi. Seveda pa je tudi veliko člankov o lepoti, kako in kaj obleči za silvestrovanje, kako si urediti pričesko itd.

Članek, ki me je v tej številki najbolj pritegnil pa nosi naslov *»Prihodnost pripada ženskam«* (Naša žena 1991/12, 33-35). Gre za intervju s profesorico pedagoške psihologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, dr. Barico Marentič – Požarnik. Kljub obetajočemu naslovu, pa ta članek obravnava predvsem težave, s katerimi se srečuje ženska, ki želi uspeti v poklicu, hkrati pa se ta članek poslužuje tudi stereotipov, tako ženskih kot moških, *ki so v življenju še zelo trdoživi*. Ta *ženski in moški pogled na svet ter temeljne značilnosti enih in drugih* so v skrajšani obliki navedene celo v posebnem okvirčku, nekako za primerjavo (glej sliko 11.1). V uvodu novinarka povzame položaj žensk in moških pri nas: *»Pri nas v bivši ali razpadajoči Jugoslaviji, kakor vam je ljubše, imajo že od nekdaj – in še zdaj je tako – vse niti v rokah moški./.../ Takšna, tako imenovana moška politika, je agresivna tudi zato, ker v njej ni žensk. Tiste redke ženske – preštejete jih lahko na prste ene roke – ki pa so se po naključju znašle pri vrhu, so popolnoma prevzele moški način obnašanja, da so jih le-ti sploh sprejeli medse«* (Naša žena 1991/12, 34). Ta nagovor se poslužuje stereotipnih predsodkov, in sicer da so moški agresivni, uspešne ženske pa posnemajo njihovo obnašanje. Sogovornica pa nadaljuje takole:

Za družino in predvsem za otrokov razvoj so pomembni predvsem dobri in trdni čustveni odnosi, varnost in ljubezen. Vse to naprtijo materi in ženski. Češ ona, ki je bolj čustvena, naj skrbi za tovrstno opremljenost družine. Če to vlogo prevzame v celoti, potem se seveda zelo težko uveljavlja še zunaj domače hiše. Naloga očeta v takšni družini je materi nasprotna. Njegov svet je zunaj. On se ne potrjuje v intimnem domačem ozračju, pač pa v javnosti: v službi, v politiki in družbi. Zanj torej ni bistveno biti dober oče - od ženske pa se pričakuje, da je v prvi vrsti dobra mati in žena (beri: tudi gospodinja) – pač pa velja za uspešnega, če dobro zasluži, če se tako ali drugače proslavi zunaj doma (Naša žena 1991/12, 33).

Čeprav tukaj dobimo občutek, da se sogovornica zavzema za enakopravnost žensk in njihovega položaja tako znotraj družine, kot tudi v poklicnem življenju, pa nekoliko bega njeno začetno komentiranje. Tam namreč pravi za ženske, katerim je uspelo v politiki, da so poosebile moški način obnašanja. S tem pa v bistvu (hote ali nehotе) ohranja to stereotipno podobo ženske, ki je čustvena in nežna, med tem ko ne dopušča možnosti, da dejansko obstajajo tudi ženske, ki zanjo biti samozavestne in odločne, brez da bi s tem posnemale 'moško' obnašanje.

Komunistični režim je ženskam sicer dal 'papirnato' enakopravnost, toda v življenju so jih – kljub napredni zakonodaji – od povsod tam, kjer se je o čem odločalo, izpodrivali. Tako je še danes. Ženske se v javnosti lahko uveljavimo le, če pokažemo trikrat več kot moški. Da ženska v Sloveniji uspe, mora sovpadati cela vrsta srečnih okoliščin kot denimo: imeti mora moža, ki razume, da se hoče tudi ona uveljavljati zunaj doma, zato si domače delo delita. Če takšnega moža nima, kar je najpogostejše, mora imeti vsaj dobro mamo ali taščo, ki prevzame del skrbi za dom in družino. Če tudi te nima, potem gre, na primer, znanstveno delo le na račun njenega in prostega časa. Ko opravi vse doma, in delo v službi, začne šele (ponoči) študirati... (Naša žena 1991/12, 34).

Tukaj se članek zopet loti ženske problematike, oziroma izpostavlja kako je še vedno težko za žensko biti hkrati mati in žena ter imeti tudi uspešno poslovno kariero. Da lahko ženska uspe na vseh teh področjih, mora namreč *sovpadati cela vrsta srečnih okoliščin*. S tem pa se ponovno pokaže dejstvo, da se ženska v obdobju tranzicije še zmeraj ni dokončno usidrala v svojo novo podobo, kjer kot neka superženska obvlada vsa področja.

Nevzdržno je, da moški zatirajo več kot polovico človeštva, predvsem ženske, a tudi otroke. Zato se mi zdi dolgoročno najpomembnejše, da pride čim več žensk v parlament, da bodo končno pričele s svojo blažjo žensko naravo vplivati na trde politične odločitve. /.../ Namreč tam, kjer so ženske osamljene – in v politiki je tako – morajo tuliti z volkovi ali pa igrati isto igro še bolj tekmovalno, še ostreje kot moški, sicer bi iz igre izpadle. /.../ Sicer pa 'nova' znanost ve, da pripada prihodnost njim. Človeštvo bo propadlo ali pa zaživel v sreči, če bodo ženskam dali možnost. /.../ Treba je razvijati, kot sem že večkrat rekla, tiste plati življenja, ki smo jih do zdaj zanemarjali. To so: čustvenost, celostnost, intuicijo, svobodoljubje, solidarnost, nenasilje, kakovost življenja, skrb za druge... (Naša žena 1991/12, 34-35).

V celotnem članku ob sklicevanju na značaj žensk naletimo na pridevnike, kot so *čustvena, blažja, nežna* itd., katere dejansko pogosto rabimo prav v povezavi z ženskami. In čeprav se zdi članek na hipe že feminističnega značaja, se prav ti pridevniki uporabijo pri opisovanju ženske. Tako je ves prispevek ujet med dve podobi

ženske, na eni strani si prizadeva za enakopravnost žensk v poklicu, saj so prav tako sposobne kot moški, po drugi strani pa se pri svojih argumentih poslužuje prav teh stereotipnih značilnostih, ki jih pripisujemo ženskam in zaradi katerih (še vedno) vladajo določeni predsodki (tudi v poslovnem svetu).

Tukaj pa je okvirček iz članka, kjer je naštet kaj naj bi bilo tipično moško in kaj žensko:

Slika 11.2 : Lastnosti, ki jih ti. 'nova' znanost pripisuje ženskam in moškim:

ŽENSKO	MOŠKO
Čustvo	Pamet
Slutnja	Razum
Osebnost	Brezosebno
Spaja	Razdvaja
Kakovost	Količina
Nenasilno	Nasilno
Svobodoljubje	Oblastništvo
Ohranja	Izkorišča
Celota	Del
Sodeluje	Tekmuje
Prednost ljudem	Prednost stvarjem (strojem)
Skrb za druge itd.	Skrb zase itd.

Vir: Naša žena (1991/12, 34).

Kot že prej omenjeno je ženska v tem prispevku predstavljena znotraj nekih obstoječih podob in predsodkov, kar vidimo tudi v tem okvirčku, kjer se sicer ob sklicevanju na neko znanost podajajo povsem klišejske značilnosti obeh spolov. Torej ne glede na to, da imamo opravka z novim režimom, ki bi naj rušil meje med spoloma, pa se slovenska družba le stežka privaja na nove podobe, saj se še vedno oklepa nekih obstoječih norm, s katerimi želi ustvariti občutek stabilnosti. Pod tem okvirčkom pa piše takole:

Ne moremo tudi reči, da vse ženske ali vsi moški razmišljajo samo po žensko ali samo po moško. Vendar gre za prevladujoči pogled na svet in ravnanje, čustvovanje ter razmišljanje enih in drugih. /.../ In prav zato, ker »nova« znanost ugotavlja, da je tako imenovani ženski pol boljši, se čedalje glasneje ugotavlja, da

bo prihodnost, če bo do nje zaradi moške agresivnosti sploh prišlo, pripadla ženskam. Zato je treba kratkoročno dati večjo veljavo ženskam: predvsem v politiki. Dolgoročno pa bi morali (z učenjem) moške poženščiti, ženske pa pomožati. Seveda le v pogledih na svet, v načinu obnašanja, ravnanja itd. Sicer pa naj moški ostanejo moški in ženske ženske (Naša žena 1991/12, 34-35).

Članek se tukaj sklicuje na ti. 'novo' znanost, s čim se na prvi pogled zdi, da gre za zgledovanje po neki objektivni vednosti, ki je neodvisna od realne družbene prakse.

Toda kot pravi Foucault¹⁴ gre pri sklicevanju oblasti na neko nevtrarno vednost za to, da se skuša oblast s tem legitimirati: prav oblast namreč skonstruira to nevtrarno vednost, da bi s tem potrdila svoje delovanje (Salecl 1993, 172). Četudi Foucault govori tukaj širše, namreč o oblasti, pa lahko prav to apliciramo na naš primer. Tukaj se namreč Naša žena, s sklicevanjem na neko znanost, želi distancirati od občutka vsiljevanja mnenja, saj gre za podajanje neke objektivne vednosti, ki jo revija 'zgolj posreduje'.

11.2 DRUŽBENA PRAKSA LETA 1991

Slovenska družba je z vstopom v tranzicijo dokončno stopila tudi v prostor globalne kulture. Toda globalizacija ne pomeni le preprostega prevzemanja kulturne logike svetovne potrošniške mreže in hegemonije zahodnega kapitala; globalna kultura se vselej lokalizira, kar pomeni, da se 'blagovni fetišizem' svetovnega trga artikulira v vsakokratnih specifičnih družbenih, političnih in kulturnih kontekstih lokalnih svetov. Pri nas je ta kontekst »družba tranzicije«, to je vmesni prostor med socializmom in tržno ekonomijo, s pripadajočim redom menjave spominov in kolektivnih identitet.

Oblast je v takšnih obdobjih vezana predvsem na nadzorovanje prebivalstva – na to, da ga ideološko podreja in disciplinira. Posebna pozornost oblasti je zato namenjena prav ženskam – kot rojevalkam otrok in njihovim prvim vzgojiteljicam. Če je bilo značilno za komunizem, da so vrednote deklarirano vsiljevali, pa je značilnost delovanja ideologije v demokraciji, da oblast posamezniku ne ukazuje, kakšen je moralni ideal človeka, ki ga želi vzgojiti, ampak organizira vrsto praks, ki privedejo do tega, da se posameznik neopazno in nevede identificira z določenim idealom (Salecl 1993, 170).

¹⁴ Foucault tako ponazarja primer spolnosti: ta je bila namreč šele proizvedena v 17. in 18. stoletju, ko je spol postal predmet znanstvene in medicinske analize. Šele takrat se je namreč proizvedel govor o spolu, in sicer zato, da bi družba uvedla nadzor nad reprodukcijo (Salecl 1993, 172).

Slovenija pa se je po razpadu Jugoslavije znašla na prehodu k demokraciji, kjer se je srečala s problemom, ki je tipičen za postsocialistične države. Kot pravi Renata Salecl je namreč problem oblasti v postsocialističnih družbah ta, da še ne poznajo takšnega demokratičnega načina delovanja ideologije in zato še vedno delujejo na star način, podedovan od komunistične oblasti (Salecl 1993, 170).

Ta prehod v novo kulturno paradigmo se je kazal tudi v zasedbi ženske v javnem prostoru (Vidmar 2003b, 91). Slovenske ženske revije danes sledijo predvsem logiki kapitala, ki v kontekstu ženskih medijev narekuje predvsem zadovoljevanje želja in potreb posamične ciljne publike, bralk, ki medijske vsebine izbirajo glede na okus, pripadnost določenim statusni, izobrazbeni in starostni skupini oziroma v skladu z izbranim življenjskim stilom (Legan 2004, 141). Hkrati pa v teh revijah še vedno najdemo vplive starega režima, kjer se kapitalizem srečuje s tradicionalnimi vlogami. V primeru Naše žene tako velja predvsem, da ženska nastopa kot družinska oseba (to je tudi značilnost starejših revij, ki nagovarjajo s 'splošnimi vsebinami'), zato bralke Naše žene lahko označimo bolj za potrošnice, ki trošijo v skrbi za druge in bolj manj v skrbi zase, s tem pa revija ohranja koncept »vse za vse« (Legan 2004, 144-145). Individuum torej privzame tako ali drugačno praktično vedenje in se udeležuje nekih urejenih praks ideološkega aparata. Bralka revije torej preko vizualnih in tekstualnih vsebin, ki vsebujejo vrsto izdelanih diskurzivnih mehanizmov za širjenje potrošniške ideologije, privzame potrošniško vedenje in se vsakodnevno udeležuje urejene kapitalistične potrošniške prakse (Legan 2004, 142).

V primerjavi z obdobjem socializma je po osamosvojitvi tako tudi znotraj ženskih revij prišlo do sprememb. Ti premiki v politiki reprezentacije pa niso samovoljni, temveč zgolj odsevajo družbene spremembe, ki redefinirajo položaj ženske v družini in družbi. Predvsem tradicije, ki so vezane na zahodno potrošniško družbo po drugi svetovni vojni, vnašajo v zalogo kolektivnih podob projekcije sodobne ženske, ki se v svojem življenju vse bolj posvečajo same sebi in izdelovanju svoje idealne samopodobe; ki večji del dneva preživljajo v delovnem okolju zunaj doma, kjer razvijajo lastne poklicne ambicije; in ki na poti domov, če sploh, razmišljajo kot gospodinje, ki načrtujejo delo doma tako, da bo v njihovem – in ne več zgolj družinskem – interesu. Naša žena je v tem pogledu še posebno zanimiva, saj se kot prva in najstarejša povojna ženska revija pri nas postavlja v ta novi prostor reprezentacije sodobne ženske s sebi lastno in bogato

kulturno zgodovino. Podobno kot zahodne publikacije, *Naša žena* v devetdesetih posega v polje spreminjajočih se družbenih vlog in položajev žensk. V tem posegu se skriva tudi predstava o materi kot vse manj izpostavljeni obliki javne prisotnosti ženske (Vidmar v Hrženjak 2002, 32 -33). Ženska je predstavljena iz družinskega kroga neposredno v javno sfero, kjer deluje kot ambiciozna, zagnana in poklicno uspešna in samozavestna figura. Sodobna ženska zaupa vase in v svoje sposobnosti, ne le v družinskem, temveč tudi v poklicnem življenju želi dokazati svoje sposobnosti. Zdi se, da ta nov lik posebno uspešno artikulira podjetnica (tako tudi stalna rubrika *Naše žene Portret meseca* skoraj izključno obravnava ženske na vodilnih oziroma pomembnih položajih: direktorica, zdravnica, županja...). A kljub poudarjenemu ekonomskemu motivu *Naša žena* vgrajuje v lik podjetnice tudi nekaj fascinacije, ki žensko podjetnost prevaja v kvaliteto ženskega zanašanja na lastne moči in kreativnih posegov v polje, na katerem še vedno veljata družbena zapora in diskriminiranje zaposlene ženske (Vidmar v Hrženjak 2002, 34-35). Po drugi strani pa v teh prispevkih o uspešnih poslovnih ženskah vedno znova najdemo tudi njihovo privatno življenje, kjer se poudarja, da njihovo poklicno delovanje ne ogroža družinskega življenja. In četudi se zdi, da prispevki *Naše žene* vztrajno zavračajo možnost, da poklicno uspešna ženska ogroža materinstvo in družinsko srečo, pa prav ta vztrajnost nakazuje na družbeni antagonizem, ki ga slovenska družba v devetdesetih letih težka dešifrira v jasne odgovore (Vidmar v Hrženjak 2002, 40).

12 PRIMERJAVA DISKURZA NAŠE ŽENE IZ LETA 1945 IN 1991

Naša analiza je pokazala, da je v obdobju po koncu 2. sv. vojne dominanten lik v diskurzivni konstrukciji *Naše žene* ženska, ki je borka za novo družbo, hkrati pa je tudi sočutna žena in skrbna mati. S tem ženska ni zgolj omejena na vlogo gospodinje, pač pa je njene vloge prav tako pomembna v samem političnem dogajanju. Vendar je treba omeniti, da so njene obveznosti v širši družbeni sferi omejene na socialno področje (skrb za sirote, invalide,...). Kljub tem novim nalogam, ki ji jih pripisuje družba, pa njeno funkcioniranje znotraj družine ne sme upadati, temveč se mora še bolj prizadevati biti vzgled svojim otrokom, svojemu možu pa biti ljubeča žena in skrbna gospodinja. Takšen lik pa je povsem ideološko pogojen, saj je diskurz v *Naši ženi* v tem obdobju ustrezal tedanji družbeni praksi. Obdobje socializma, kot smo videli, namreč predvideva za žensko, katere primarna skrb sta bili do sedaj dom in družina, še dodatno vlogo v

delavskem razredu. Nov režim je zahteval močne, odločne matere, ki so si v boju proti okupatorju zaslužile pravico do političnega soodločanja.

Tako se je Naša žena v prvih povojnih letih lovila med ideološko propagandnimi motivi in težnjami po prosvetljevanju in pomoči. Namen samih prispevkov pa je predvsem v utrjevanju zaupanja v oblast in državo (Naša žena Priloga 1/2001, 30-32). Leta 1945 je Naša žena bila v svoji vsebini skoraj izključno politično naravnana (poročila iz raznih zborovanj, kongresov in volitev, portreti narodnih junakinj in seveda članki, ki pozivajo bralke k aktivnem socialnem in političnem sodelovanju). To tematiko občasno prekinajo le članki z nasveti za dom in gospodinjstvo (pogosto le v prilogah revije), ki opominjajo bralke, da ne smejo zanemarjati svojih dolžnosti kot žena in mati. Revija je tako krepila prevladujočo družbeno prakso, saj je njen diskurz bil v skladu s tedanjimi zapovedmi socializma, s tem pa je Naša žena tudi ohranjala obstoječi red.

V analizi diskurza leta 1991 pa se opazi, da je diskurza, ki bi predpisoval in odredil v tem letu zelo malo. Določene konstrukcije ženske se že smatrajo kot samoumevne in zato ni več potrebe po eksplicitnem poudarjanju, hkrati pa je to značilna razlika med režimom socializma, ki se poslužuje direktnega ukazovanja in med demokracijo, kjer se oblike ukazovanja izvajajo neopazno. Dejstvo pa je tudi, da se je revija in njen diskurz, v času po drugi svetovni vojni zelo »omehčala«. Med tem ko je bil diskurz v obdobju socializma predvsem politično orientiran in je s tem tudi odseval tedanjo najpomembnejšo tematiko, pa v obdobju tranzicije zaznavamo vplive kapitalizma, kjer je poudarek na zadovoljstvu posameznika.

Rezultati analize kažejo na novo diskurzivno konstrukcijo ženske, ki se je v obdobju tranzicije delno otesla te primarne funkcije kot žena in mati, saj pregled vsebine Naše žene od začetka samostojne države na prvi pogled daje vtis, da lik matere izgublja prevlado (Vidmar 2001, 34). To lahko pripišemo tudi temu, da zavzemanje za to, da ženske ostanejo doma, deluje antikapitalistično. V boju za tržno gospodarstvo, kjer sodobna kapitalistična proizvodnja in vsa ideologija potrošnje, ki je nanjo vezana, temelji prav na tem, da se mora povečevati standard srednjega in nižjega sloja, se družina ne more več preživeti z enim dohodkom.

Vendar moramo na tem mestu upoštevati pomemben dejavnik, ki igra ključno vlogo pri oblikovanju mnenja prav nižjega sloja, to je tradicija. Za nižji srednji sloj, katerega življenje je od nekdaj organizirano okoli družine, cerkve in soseske, največji pomen prav ohranitev skupnosti in njenega načina življenja. Tako ima tudi solidarnost

skupnosti, ohranitev obstoječega, večji pomen kot pa individualni uspeh oziroma napredovanje po družbeni lestvici (Salecl 1993, 178-179). Čeprav je torej prišlo do spremembe v političnem sistemu, se sam diskurz Naše žene še ni povsem otresel vplivov starega režima. Tradicionalna vloga matere je zgolj postavljena nekoliko v ozadje, vendar je še zmeraj prisotna. Tako so se sicer pojavi nova konstrukcija sodobne ženske, ki je lahko uspešna v svojem poklicu, vendar pa ima hkrati dovolj časa za svojo družino. In prav to je tisto kar odraža družbena praksa tega časa, neko ujetost med tradicijo in željo po novem.

S tem pa tudi opazimo, da ne moremo potegniti neke ostre črte med diskurzom po 2. sv. vojni in diskurzom po osamosvojitvi. Tega pa se očitno zavedajo tudi ustvarjalci revije, saj kot lahko preberemo v prilogi Naša žena iz leta 2001, je vsebinska zasnova revije danes skoraj enaka kot ob ustanovitvi, zato je tudi lik ženske novega tisočletja zelo podoben liku, ki se je razvijal skozi desetletja njenega izhajanja (Naša žena Priloga 2001/1, 30). Analiza je pokazala, da je v obeh obdobjih Naša žena s svojim diskurzom nagovarjala svoje bralke v zasebni sferi, kako naj skrbijo za dom in družino. Večja razlika se pokaže v sami politični tematiki, ki je zelo zastopana v obdobju socializma, po osamosvojitvi pa je tako rekoč ni. Tako se razlike v diskurzu ne kažejo znotraj tradicionalne vloge ženske, saj je ta zastopana v obeh obdobjih, pač pa se kažejo v drugih sferah. Med tem ko je bila v obdobju socializma ženska politična aktivistka in borka, je v obdobju kapitalizma to podobo zamenjala karieristka. Družbena praksa se je tako odsevala v diskurzu Naše žene, ki je sledil trenutnemu režimu, hkrati pa je konstantno ohranjal stereotip o tradicionalni vlogi ženske. Vendar v obdobju socializma lahko opazimo nekoliko bolj radikalnejšo obliko diskurza, ki je pogostejše odrejevalen, kot pa po osamosvojitvi. V tem obdobju pa so v reviji teme, ki v obdobju socializma niso imele svojega prostora. Tako v skladu s kapitalistično težnjo v reviji zaznamo vse več prispevkov na temo nege in lepote, tudi oglasi za razne kozmetične znamke niso nič nenavadnega. Pogosto se ti tudi prepletajo s samim novinarskim prispevkom, in s tem nekako zabrišejo mejo med oglaševanjem in poročanjem. Kljub novostim, ki jih je prinesel kapitalizem, pa je revija danes vsebinsko bolj umirjena. Če je bila nekoč *glasilo* za ženske, pa se danes naslavlja kot ženska in *družinska* revija. Opustila se je politična tematika in ženska kot politična aktivistka, namesto nje je v ospredju lik sodobne, vizualno atraktivne in urejene ženske, edino tradicionalna vloga ženske kot matere in gospodinje se je ohranila v diskurzu revije.

Diplomsko delo je za analizo vzelo dve časovni obdobji, socialistično in post-socialistično obdobje. Skupna jima je kolektivna izkušnja tranzicije, v prve primeru od vojnih k povojnim časom obnove družbe, v drugem prehod med dvema družbenima redoma. S pomočjo kritične analize diskurza smo tako želeli ugotoviti ali naša osrednja teze drži ali ne. Torej, ali so bile ženske predstavljene v skladu z vrednotami in ideali, določenega analiziranega obdobja?

Osrednjo tezo z našimi ugotovitvami lahko potrdimo. Vendar smo si zastavili še podtezo, kjer smo v obdobju socializma pričakovali poudarek na sodelovanju pri obnovi povojne države, v obdobju po osamosvojitvi, pa se je bil poudarek konstrukcije ženske kot intelektualke.

V obdobju socializma je vladala komunistična miselnost in ideologija. Vrednote tega časa so se osredotočale na enakost, delo, solidarnost in disciplino, kjer je bil pri vsem največji poudarek na kolektivizmu. Diskurz Naše žena leta 1945 je to družbeno prakso povsem podpiral. V svojih prispevkih Naša žena nagovarja svoje bralke kot gospodinje, matere, delavke in politične aktivistke, katere se morajo vsak trenutek svojega življenja zavedati kako pomembno je prav njihovo sodelovanje v teh povojnih časih. Tako jih revija direktno poziva k volitvam, sodelovanju na zborovanjih in kongresih, hkrati pa morajo svojo nalogo kot matere in gospodinje opravljati brezhibno, vse seveda za dobrobit države. V letu 1945 je diskurz Naše žene izjemno političen, kar se vidi tudi znotraj vsakdanjih tem, ki zadevajo dom in družino. Pravzaprav ni teme v tem letu, ki bi bila izvzeta iz političnega polja. Revija, v skladu z družbeno prakso tega časa, daje velik poudarek na zavzemanju za novo državo in ljubezni do nje. Poudarja se varčno in skromno življenje ter skrb za druge. S tem, ko se žensko postavi v delavski razred pa je treba zagotoviti tudi pomoč pri vzgoji otrok. Pojavijo se jaslice in vrtci, kar je tudi ena od značilnosti socialistične države. Prav na tem področju se tudi od žensk pričakuje največ. Čeprav veljajo za enakopravne, je njihova glavna vloga bolj ali manj še zmeraj omejena na socialno področje. Tako tudi Naše žena s svojim diskurzom nagovarja ženske za skrb tako svojih kot tujih otrok, sirot itd. V tem obdobju je torej tradicionalna vloga ženske zgolj dodatno razširjena, s tem ko jo revija nagovarja kot delavko in političarko. Tako lahko podtezo, ki zadeva čas socializma, prav tako potrdimo.

S spremembo družbenopolitičnega konteksta pa se je spremenila tudi sama diskurzivna konstrukcija ženske v Naši ženi. Po osamosvojitvi leta 1991 je zavladata nova politična ureditev z novimi vrednotami in ideali, kjer zapazimo odmik od kolektivizma. Več pozornosti se namenja posamezniku in doseganju lastnega zadovoljstva, tako v zasebni kot javni sferi. Tako se je tudi v samem diskurzu Naše žene pojavila nova podoba, izobrazena ženska s kariero. Podoba matere v obdobju tranzicije izgublja svojo prevlado. Toda ali to pomeni, da se je ženska v sodobnem svetu in v času slovenske tranzicije otresla družbenih spon, ki so jo tako dolgo prikovala v zgodbo o materinstvu kot njenem družbenem poslanstvu in osebni izpolnitvi? Naša analiza je pokazala, da temu ni tako.

Ugotovili smo, da se ta nov lik ženske leta 1991 še zmeraj srečuje s tradicionalno vlogo ženske kot matere in gospodinje. S tem pa lahko našo podtezo le na pol potrdimo, saj je ujetost med to novo podobo in tradicijo večja kot smo pričakovali. Čeprav Naša žena podpira poklicne ženske, pa v člankih vidimo določene zadržke (poklicne ženske ponekod označi celo kot pogumne), kjer v vsakem prikazovanju poklicne ženske vključi tudi njeno privatno življenje in jo prikaže tudi kot mati in ženo. Prav tako tudi stalne rubrike ponujajo nasvete za dom in družino (recepti, nasveti za vzgojo otrok, kroji za šivanje...). Poleg te nove podobe ženske kot karieristke, pa naletimo še na eno novost, in sicer v tem obdobju najdemo tudi številne nasvete, ki zadevajo zunanjo podobo ženske. Posebnost prav za obdobje kapitalizma so članki, kjer se prepleta oglaševanje (ličil, mode itd.) z novinarskim žanrom, gre za ti. posredno oglaševanje. Naši ženi v tem obdobju vlada diskurz, ki konstruira moderno žensko s poklicem in privlačno zunanostjo, katero pa izpopolni vloga matere in žene.

V obdobju tranzicije tako lahko v Naši ženi opazimo začetke preobrazbe same konstrukcije ženske. Vendar se ta konstrukcija, tako kot tedanja družbena praksa, še ni povsem otresla tradicije, ki se oklepa na te nove podobe. Lahko bi celo rekli, da gre za spojitev značilnosti starega režima z vplivi novega zahodnjaškega reda. Kot pravi Legan so se namreč znotraj ženskih revij postopoma razvili številni, sedaj že uveljavljeni diskurzivni mehanizmi, ki združujejo tradicionalni pojem ženstvenosti in ženske kot gospodinje, matere, soproge s sodobnim pojmovanjem ženske kot intelektualke, podjetnice, političarke, katere produkcija postaja neločljiva od aktualnih ekonomskih in političnih elementov (Legan 2004, 133).

Tako Naša žena v času povojnega socializma uporablja uredniški diskurz s katerim nagovarja svoje bralke kot matere, žene in delavke, ki aktivno sodelujejo tudi v političnemu dogajanju, med tem ko v času tranzicije te podobe izgubljajo svojo prevlado in dajejo prostor novim podobam intelektualke. In čeprav imamo ponekod občutek, da se Naša žena, takoj po osamosvojitvi, bolj previdno loteva teh novih podob (to lahko zaznamo tudi še danes), pa vendarle lahko zapazimo prihod nove diskurzivne konstrukcije ženske.

LITERATURA

Althusser, Louis. 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: *cf.

Andrejašič, Alenka. 2000. *Hierarhija med spoloma in politika*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Barthes, Roland. 1990. *Retorika Starih; Elementi semiologije*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Bezjak, Branka. 2005. *Ženske revije in podobe ženskosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Debeljak, Aleš. 2002. Birmingham in Frankfurt: vrt kulturnih študij s potmi, ki se razhajajo. V *Cooltura. Uvod v kulturne študije*, ur. Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja, 71-119. Ljubljana: Študentska založba.

Erjavec, Karmen. 2006. How to have good sex? : the Cosmopolitan's construction of common sense and consensual view of sexuality. *Medijska istraživanja* 12 (2): 41-62.

Erjavec, Karmen in Melita Poler Kovačič. 2007. *Kritična diskurzivna analiza novinarskih prispevkov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Fairclough, Norman. 1989. *Language and power*. London: Longman.

--- 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

--- 1995. *Critical discourse analysis*. New York: The Critical Study of Language. Longman Publishing.

--- 2003. *Analysing discourse: textual analysis for social research*. London: Routledge.

Foucault, Michel. 1991. *Vednost- oblast- subjekt*. Ljubljana: Krt.

--- 2001. *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Hall, Stuart. 1997. The work of representation. V *Representation: Cultural representations and Signifying Practices*, ur. Stuart Hall, 13-75. London: Sage Publications.

--- 2004. Delo reprezentacije. V *Medijska kultura. Kako brati medijske tekste*, ur. Breda Luthar, Vida Zei in Hanno Hardt, 33-97. Ljubljana: Študentska založba.

Hrženjak, Majda. 2002. *Njena (re)kreacija: ženske revije na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Jeraj, Mateja. 2005. *Slovenke na prehodu v socializem (vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945-1953)*. Ljubljana: Arhiv republike Slovenije.

Kamin, Tanja. 2004. *Promocija zdravja in mit opolnomočenega državljanca*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Laclau, Ernesto in Chantal Mouffe. 1987. *Hegemonija in socialistična strategija*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Lavigne, Marie. 1999. *The Economics of Transition: From Socialist Economy to Market Economy*. New York: St. Martin's Press.

Legan, Jerca. 2004. *Razgaljena: žensko branje v Sloveniji*. Ljubljana: ISH publikacije.

Luthar, Breda. 1998. *Poetika in politika tabloidne kulture*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

--- 1999. Ženske revije: nadaljevanje politike z drugimi sredstvi. *Teorija in praksa* 36 (3): 433-438.

Naša žena. Dostopno prek: <http://www.nasazena.com/revija.html> (8. april 2010).

Naša žena. 1945a. Maršal Tito ženam Jugoslavije, (april-maj).

--- 1945b. Socialno skrbstvo kot najvažnejša naloga AFŽ pri obnovi države, (april-maj).

- 1945c. Ko volimo, naj nam bodo te žene vzgled, (junij-julij).
- 1945č. Polje, vrt in dom, (junij-julij).
- 1945d. Da bo naš rod zdrav in krepak, (avgust).
- 1945e. Bliža se mednarodni kongres žena, (oktober).
- 1945f. Mama, kaj mislite vi o delu Ustavodajne skupščine, (december).
- 1945g. Božični darovi, (december).
- 1991a. Novice brez odvečnega besedičenja, (september).
- 1991b. Strah bo ostal, (september).
- 1991c. Doraščanje z enim od staršev (september).
- 1991č. Tako malo je potrebno, da bi zaživel srečno (oktober).
- 1991d. Najvažnejša je barvna skladnost (oktober).
- 1991e. Razpis za najboljšo podjetnico leta '91, (november).
- 1991f. Prihodnost pripada ženskam, (december).
- 2001. Naša žena 60 let – Prehojena pot, (januar).

Phillips, Louise in Marianne W. Jørgensen. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage Publications.

Režek, Mateja. 2005. *Vključenost kritične diskurzivne analize v model vzgoje za medije: primer analize diskriminatornega diskurza v šoli*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Roman, Kuhar. 2002. *Diskurzi o homoseksualnosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Salecl, Renata. 1993. *Zakaj ubogamo oblast?* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Saussure, D. Ferdinand. 1997. *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Stankovič, Peter. 2002. Kulturne študije: pregled zgodovine, teorij in metod. V *Cooltura. Uvod v kulturne študije*, ur. Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja, 11-70. Ljubljana: Študentska založba.

Svetlik, Ivan. 1995. Socialna politika v Sloveniji – iskanje novega ravnotežja. V *Slovenija po letu 1995: razmišljanja o prihodnosti*, ur. Veljko Rus, 306-324. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Temnik, Katja. 2009. *Kritična diskurzivna analiza blogov slovenskega predsednika dr. Janeza Drnovška*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Tomšič, Vida. 1983. *Samoupravljanje in udeležba žensk v razvoju*. Ljubljana: Zveza delavskih univerz Slovenije.

Vezovnik, Andreja. 2007. Diskurzi o očetovstvu v slovenskih starševskih revijah: kritična analiza diskurza. *Teorija in praksa* 24 (1-2): 191-208.

--- 2008a. Diskurzi o očetovstvu v slovenskem družinskem tisku 1949-2004. V *Novo očetovstvo v Sloveniji*, Tanja Renar, Živa Humer, Tjaša Žakelj, Andreja Vezovnik in Alenka Švab, 123-165. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

--- 2008b. Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij. *Družboslovne razprave* 24 (57): 79-96.

--- 2009a. Diskurz: Foucault, Laclau ter zapopadanje dihotomije med diskurzivnim in zunajdiskurzivnim. *Šolsko polje* 20 (5-6): 25-46.

--- 2009b. *Kritična analiza diskurzivne konstrukcije kolektivnih identifikacij: primer slovenstva*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Vidmar, Ksenija H. 2001. *Ženski žanri*. Ljubljana: ISH.

--- 2003a. Spolne mitologije v dobi »globalne kulture«. *Delta* 9 (1-2): 35-59.

--- 2003b. Ženska v tisku: globalni kulturni modeli in slovenska tranzicija. *Časopis za kritiko znanosti* 31 (212): 91-93.